

ILLIBERÁLIS DEMOKRÁCIA MAGYARORSZÁGON

2025. január 8.

Jelige: SON143

Tartalom

1.	BEVEZETÉS	4
1.1	Kutatói kérdések	5
2.	AZ ILLIBERÁLIS DEMOKRÁCIA FOGALMA	6
2.1	A magyar illiberális demokrácia klasszifikációja	7
2.1.1.	Plebiszciter vezérdemokrácia.....	8
2.2	A liberális értékek	9
3.	RENDSZERVÁLTÁS MAGYARORSZÁGON	12
3.1	A Kádár-korszak hagyatéka	12
3.2	A liberális demokrácia interpretációja a rendszerváltáskori Magyarországon	13
4.	A LIBERÁLIS DEMOKRÁCIA FOGADTATÁSA	16
4.1	A politikai elit és társadalom kiindulópontja.....	16
4.2	A liberalizmus, mint gazdasági csodaszer	17
4.2.1	Munkanélküliség.....	17
4.2.2	Gazdasági visszaesés	18
5.	A FIDESZ POLITIKAI ÚJRAPOZÍCIÓNÁLÁSA	20
5.1	Az első választási győzelem	21
6.	POLITIKAI POLARIZÁCIÓ	23
6.1	2006-os tüntetések	23
7.	Az ALAPTÖRVÉNY	25
7.1	Az Alaptörvény hibáinak elemzése az illiberális demokrácia értelmezésén keresztül	25
8.	A MIGRÁCIÓS VÁLSÁG.....	30
8.1	A migrációellenesség okai	30
8.2	A kihirdetett elszakadás.....	31
9.	ILLIBERÁLIS HATALOMGYAKORLÁS	33
9.1	A hatalommegosztás elve.....	33
9.2	Média, a negyedik hatalmi ág	34
9.3	A neopatrimonializmus	35
9.4	Kurucos virtus és demagógia	36
9.5	Az orbáni logika keretei az új világrendben	40
10.	KONKLÚZIÓ	42
11.	IRODALOMJEGYZÉK.....	45

1. BEVEZETÉS

Az illiberális demokrácia fogalma az utóbbi évtizedekben folyamatosan növekvő figyelemnek örvendhet, különösen Kelet-Közép-Európában. A kifejezést Fareed Zakaria használta először egy 1997-es írásában¹, melyre a kutatók mai napig előszeretettel hivatkoznak. A téma szakirodalma számos ellentmondást és disszonanciát tárgyal, a politikai elemzők és politológusok még definíció szinten sem jutottak konszenzusra. Halmai Gábor alkotmányjogász szerint nem is értekezhetnénk illiberális demokráciáról, mivel ez a terminológia megtévesztő, ezáltal rosszul mérjük fel, mivel állunk szemben (Halmai, 2019). Halmai meglátása alapján az illiberális demokrácia eleve egy oximoron: nem létezhet, mivel a demokrácia és liberalizmus sem létezhet egymás nélkül.

Jasper T. Kauth és Desmond King viszont 2020-as tanulmányukban új alkategóriáit alkották meg az illiberális demokráciának, mivel meglátásuk szerint egyneműsítő volt a megnevezés és pontosabb osztályzásokra van szükség (Kauth & King, 2020). Számtalan ehhez hasonló vitát és ellentmondást találunk a téma szakirodalmában. Ennek fényében dolgozatom nem foglalkozik ilyen jellegű technikai, terminológiai kérdésekkel, csak magával az illiberális demokrácia lényével. Ez a politikai rendszer különleges jelentőséggel bír, hiszen azokban az országokban figyelhetjük meg, ahol a demokratikus intézmények formálisan léteznek, viszont a demokratikus normák és szabadságjogok korlátozódnak. A kétpólusú világrend felbomlásakor, illetve az azt követő néhány évben valóban úgy tűnhetett, hogy Tocqueville-nak lesz igaza² (Tocqueville, 1993). Mára viszont úgy látjuk, egy széleskörű ellentrend bontakozik ki a liberális demokráciával szemben. Amikor Fareed Zakaria az 1997-ben megjelent tanulmányában közismertté tette az illiberális demokrácia fogalmát, politikai szitokszóként tekintettek rá. Elképzelhetetlen lett volna, hogy valaki büszkén kijelentse, a célja egy illiberális demokrácia felépítése. 2014-re viszont Magyarország miniszterelnöke, Orbán Viktor megtette az évenként megrendezett Bálványosi Nyári Szabadegyetem és Diáktáborban³ tartott beszédében: kifejtette, hogy politikai közössége számára egy sajátos, illiberális demokrácia kiépítése a cél.

¹ Fareed Zakaria: „The Rise of Illiberal Democracy” *Foreign Affairs*, Nov. - Dec., 1997, Vol. 76, No. 6 (Nov. - Dec., 1997), pp. 22-43
https://web.archive.org/web/20110118205752id_/http://www.unc.edu/~rlstev/Text/Illiberal%20democracy.pdf
(Utoljára letöltve: 2024.09.13.)

² Tocqueville úgy vélte, hogy a demokrácia megállíthatatlanul terjedni fog, mivel a társadalmi és politikai egyenlőség iránti vágy minden társadalomban jelen van.

³ Miniszterelnöki Kabinetiroda (2014), Orbán Viktor beszéde a XXV. Bálványosi Nyári Szabadegyetem és Diáktáborban 2014. július 26. Tusnádfürdő (Băile Tușnad). <https://2015-2019.kormany.hu/hu/a-miniszterelnok/beszedek-publikaciok-interjuk/a-munkaalapu-allam-korszaka-kovetkezik> (utolsó hozzáférés: 2024.09.13.)

Dolgozatom többek között arra is keresi a választ, hogy hogyan lehetséges 1997 és 2014 között ekkora mértékű változás politikailag, illetve mi is az az illiberális demokrácia, melyet Orbán Viktor ki szeretne építeni.

1.1 Kutatói kérdések

Dolgozatom célja az illiberális demokrácia mélyére ásni Magyarországon példáján keresztül, hogy jobban érthető legyen ez a jelenség⁴. Megpróbálom felkutatni az illiberális demokrácia mozgatórugóit annak érdekében, hogy azonosítsam azokat a konkrét tényezőket, amelyek miatt egyes társadalmak számára vonzó politikai berendezkedésnek tűnik az illiberális demokrácia. Választ keresek arra, hogy milyen gazdasági, társadalmi, politikai és kulturális tényezők játszanak szerepet a rendszer kialakulásában. Megvizsgálom a rendszer működési mechanizmusait, a hatalom koncentrációját, a demokratikus normák és intézmények minőségét, illetve az utat, melyet a magyar politikai elit és társadalom bejárt addig, mire az illiberális demokráciához ért. Magyarországon tökéletes választás az illiberális demokrácia bemutatására, hiszen az elmúlt évtizedekben jelentős társadalmi és politikai változásokon ment keresztül, egyúttal kijelenthető, hogy az illiberális blokk legnagyobb képviselője azon államok közül, melyek alapvetően a nyugathoz tartoznak intézményrendszerek szintjén (NATO, Európai Unió). A dolgozat mélyebben kizárólag a rendszerváltás utáni Magyarországgal foglalkozik.

Az elemzés elsődleges hipotézise az, hogy az illiberális demokrácia kiépülése „szükségszerű” volt a magyar társadalom számára, hiszen az illiberális viselkedésnormákat a társadalom Orbán Viktor 2010-es hatalomra kerülése előtt is magán hordozta. Az illiberális fordulat kialakulása előtt is átjárta a társadalmat az „illiberális közhangulat”, csak egy politikai szikrára és sajátos történelmi körülményekre volt szükség, hogy lángra kapjon. A Nyugat hiába tartotta Magyarországot a rendszerváltás éllovásának, a „legjobb tanulóknak” az 1990-es évek első felében nyilvánvalóvá vált, hogy hazánk nem lesz képes gyorsan felzárkózni a nyugati életszínvonalhoz. Nem Orbán Viktor személye, a Fidesz hatalomtechnikája vagy az „őszödi beszéd” felelős az illiberális demokráciáért Magyarországon, a magyar néplelket is vizsgálunk kell. Különös fontosságú téma ez, mivel ezek képezik azokat a fontos lényegi részeket, melyek tudatában pontosan tudjuk érteni a magyar jelent és pontosabban tudjuk tervezni a magyar jövőt.

⁴ Több szerző is egyfajta fenoménként hivatkozik az illiberális demokráciára (Pappas, 2014)

2. AZ ILLIBERÁLIS DEMOKRÁCIA FOGALMA

A problémakör megértéséhez fontos körülhatárolni az illiberális demokrácia fogalmát. Amint azt a bevezetésben említettem, a szakirodalom nem rendelkezik egy egységes, egzakt fogalommal a tárgyban. A vitát az sem könnyíti, hogy mint ahogy feljebb írtam, 2014-ben Orbán kijelentette, hogy illiberális demokráciát szeretne kiépíteni, de ő maga sem mondta el pontosan, hogy ez mit is jelent Magyarországra nézve; csak azt, hogy nem a liberális értékek az elsődlegesek. Ennek fényében visszanyúlnék Zakaria cikkéhez, aki elsőként használta ezt a kifejezést, mivel meglátásom szerint ezzel a leírással többnyire kategorizálni lehet ezt a politikai jelenséget.

Zakaria szerint a hangsúly a látszaton van. Ezt úgy kell érteni, hogy az illiberális demokráciákban a liberális demokrácia megvalósulásához szükséges intézményrendszerek jelen vannak ugyan, azonban nem rendeltetésszerűen működnek. Egyszerűbben kifejezve, ez egy formális liberális demokrácia, megtartva a demokrácia többségi elvét, elhagyva a liberális jogokat és fékeket. A következő fontos szempont a jogállamiság gyengülése. Az illiberális demokráciákban a törvények nem vonatkoznak mindenre egyaránt, gyakran a hatalom birtokosai felül tudják írni az igazságszolgáltatás intézményét. Zakaria jellemzése szerint rendszeres a független sajtó és civil társadalom elleni támadás. Végző soron pedig megfigyelhetjük a kisebbségek jogainak csorbulását.

Ez a legszűkebb jellemzés, melyet meg lehet alkotni az illiberális demokráciáról. Magyarországon minden pontja megfigyelhető, a dolgozat későbbi részében ezek elemezve is lesznek. Saját gondolatként még hozzátennék a definícióhoz, ehhez pedig Tocqueville kifejezését használom, a többség zsarnokságát (Tocqueville, 1993). Úgy gondolom, ez a tényező pontosan leírja az illiberális demokrácia lényegét. A demokrácia szerencsétlensége – avagy szerencséje –, hogy a többség kezében van a hatalom⁵. Így a demokrácia intézményét csak részleges sikernek tekinthetjük, mert a többség saját érdekeit helyezi előtérbe, és kevésbé veszi figyelembe a kisebbségek szükségleteit és jogait. Ez a jelenség az emberi természet azon jelenségével függ össze, mely hajlamossá teszi arra az egyént, hogy inkább saját közösségét részesítse előnyben a társadalom egészével szemben. Ebből következően a demokrácia részben terhelt a társadalom által, mert a nép nem tud egyenlő figyelmet biztosítani minden tagja számára. Másfelől terhelt (lehet) a politikai elit által, amely manipulálva a kellő többséget - történelmi tapasztalataink által – konkrétan bármilyen irányba terelheti a közgondolkodást.

⁵ A demokrácia által adatott hatalom mértékét sok minden kontrollálja; többek között a választási rendszer és az alkotmány, a dolgozat terjedelme miatt erre viszont nem térek ki.

Ennél az oknál fogva a szakirodalomban a szerzők túlnyomó része ügyel arra, hogy a liberális demokráciában a két fogalmat külön értelmezzék annak érdekében, hogy pontosan meg tudjuk érteni az illiberális demokráciát. A demokráciát a liberális demokrácia fogalmában többek között Zakaria, Szelényi, Csillag egyszerűen csak többségi elemként értelmezi, melyhez hozzátartozik a szabad, nyílt és tisztességes választás (Csillag & Szelényi, 2015: 5-6). Vagyis a demokrácia önmagában a liberális fékek nélkül teret ad a már említett többség zsarnokságának. Fontos kiemelni, hogy ez ugyanakkor nem újkeletű probléma; a felvilágosodás korában már túlpontosan látták, hogy a demokrácia önmagában kevés a jó kormányzáshoz, szükség van a fékek és ellensúlyok rendszere, egy olyan intézményre, mely megvédi az államot egy esetlegesen szélsőségekig feltüzelt társadalomtól, illetve megvédi a társadalmat egy esetlegesen szélsőséges államtól (Montesquieu, 2000).

Ennek fényében megcáfolni kívánom a már hivatkozott Halmai idézetet, miszerint illiberális demokrácia nem létezhet. Véleményem szerint létezhet, ahogy érvelésem is mutatja feljebb; meglátásom szerint Halmai a demokráciának tulajdonította a liberális értékeket, ezért jutott erre a téves konklúzióra.

2.1 A magyar illiberális demokrácia klasszifikációja

Terjedelmi korlátok miatt terminológiai vitákról nem értekezik a dolgozat. Viszont Fareed Zakaria már említett koncepciójához képest már fejlettebb, pontosabb leírásokat találhatunk az illiberális demokrácia alfajairól. Ilyenek például a *hibrid rezsim* (Ekman, 2009), *autoriter illiberalizmus*, *paternalista illiberalizmus* (Enyedi, 2024), *populista demokrácia* (Pappas, 2014), *irányított demokrácia* stb. Az illiberális demokrácia minden típusára igaz Zakaria alapvető megfogalmazása. A téma vizsgálata során ugyanakkor szembetűnő volt a kutatók számára idővel, hogy bár szubsztanciájukban egyeznek ezek a rendszerek, melyeket az illiberális demokrácia fogalmával illetnek, mégis nagy különbségek mutatkoznak közöttük bizonyos területeken. Ezáltal az is kijelenthető, hogy még az illiberális demokrácia típusai között is nagymértékű átfedéseket láthatunk. A különböző alfajok az adott rendszerek legmarkánsabb elemei alapján osztályozandók, hogy a megfelelő distinkció megszülethessen, miközben a lényegi elemük kvázi ugyanaz. Ettől függetlenül a distinkció fontos egy adott rendszer vizsgálatánál a megfelelő értelmezés érdekében.

2.1.1. Plebiszciter vezérdemokrácia

Ennek megfelelően fontosnak tartom, hogy a dolgozat megnevezze az illiberális demokrácia magyarországi alfaját. A kutatás során számomra egyértelműen a plebiszciter vezérdemokrácia (PVD) típusába illik a magyar rendszer (Körösenyi, 2017). Körösenyi Max Weber írásai alapján konstruálja meg és értelmezi a plebiszciter vezérdemokrácia elméletét, majd azt esettanulmányként mutatja be az Orbán-rezsim fényében.

Azért használom Körösenyi kategóriáit, mert sajátosan közelíti meg az illiberális demokrácia vizsgálatát. Körösenyi kiemeli, hogy a hibrid rezsim típus vizsgálatánál abba a hibába esnek a kutatók, hogy nem önmagában a rendszer természetét vizsgálják, mint önálló entitást, hanem kizárólag hiányos, hibás, deficiens rendszerként (Körösenyi, 2017). A kutatások ezáltal azzal foglalkoznak, miként és milyen mértékben hiányzik a liberalizmus az adott rendszerből, nem a rendszer lényegével, értelmezésével. Ezzel szemben Körösenyi endogén természetűként értelmezi a rendszert, mely meglátásom szerint sokkal közelebb van az igazsághoz és eredményesebb vizsgálatot eredményez.

A továbbiakban összefoglalom Körösenyi kutatásának eredményeit, összegzem az átvett plebiszciter vezérdemokrácia főbb jellemzőit. Az első és legfontosabb jellemzője, hogy szorosan összefonódik a vezető karizmatikus uralmával (Weber, 1987). A népszavazáson alapuló demokráciában Körösenyi szerint a „vezér” hatalmát a karizmája legitimálja. Ez a leglényegibb jellemvonás, mellyel a plebiszciter vezérdemokrácia vezetője rendelkezik. A karizmatikus vezért a választási győzelem legitimálja formailag, ezáltal nyeri el az elismerést, karizmatikus imázsát ez tartja fent. Ehhez szükséges, hogy rendkívüli személyi képességekkel rendelkezőnek lássa a társadalom a vezetőt. Ezek a kritériumok Orbán Viktor esetében teljesülnek, 2010 óta folyamatos kétharmaddal képes kormányozni az országot, ami karizmatikus imázsát folyamatosan erősíti. Emellett támogatói Európa védelmezőjeként, politikai látnokként tekintenek rá.

A második fontos jellemzője az említett kategóriának Körösenyi alapján a plebiszciter jelleg. *„Elméleti oldalról közelítve, a plebiszcitum a PVD-ben szükségképpen rutinizálódó karizma intézményesülését jelenti. A karizma mindennapivá válása ugyanis azt jelenti, hogy formailag legális köntöst ölt, azaz előzetesen felállított szabályok alapján lebonyolított, formálisan legális választásokon elnyert elismerésben nyilvánul meg”* (Körösenyi, 2017: 11). Ezt Körösenyi Weber alapján értelmezi, aki szerint a plebiszciter vezérdemokráciákban a karizmatikus vezető

úgy interpretálja a közösség részéről érkező elfogadást és elismerést, mint egy választás megnyerését (Weber, 1987). Korunkra levetítve Körösényi tézise szerint ez az, ami autoriter irányba mozgatja a rendszert; bár demokratikus legitimitációt adnak a szabad választások, a PVD első jellegzetessége miatt a szabad választások és a plebiszcitum között halványodik a vonal, mivel a választás egyszerűen a karizma elismerésévé válik.

A harmadik fontos jellegzetesség az, hogy a PVD kialakulása rendkívüli helyzethez kötődik. A válsághelyzet felerősíti a karizmatikus vezető iránti igényt, mivel úgy érzi a nép, hogy a megszokott módszerek nem elegek, hősiességre és rendkívüli egyéni képességekre van szükség. A PVD legfontosabb jellegéből fakadóan ezáltal a válsághelyzetek tökéletesen megágyaznak a rendszer kibontakozásához. Orbán Viktor esetében a 2006-os őszi beszéd és a 2008-as gazdasági világválság tökéletesen megágyazott a rendszer kialakulásának.

A negyedik fontos jellemzője a rendszernek Körösényi alapján a politika forradalmi jellege. Körösényi szerint ennek értelmében a karizmatikus vezető nem köti a megszokott normák. Karizmája lehetővé teszi, hogy új narratívát, rendet alkothasson. Körösényi kiemeli, hogy ezekben a rendszerekben a politika primátusa érvényesül minden téren. Fontos megjegyezni, hogy a folyamatos forradalmi politikához folyamatos harc vagy válság (annak a látszata) szükséges. Ennek keretein belül a karizmatikus vezető önkényessé válhat, melyet karizmája képes elfedni.

Az utolsó fontos jellemző Körösényi alapján PVD-ben jelenlévő demagógia kulcsszerepe. A tömegdemokrácia korában szükséges a demagógia, mint mobilizáló eszköz használata. A PVD-ben viszont az egyik legfontosabb politikai eszköz, melyet a karizmatikus vezér alkalmaz.

Röviden így lehet bemutatni a plebiszciter vezérdemokráciát. A dolgozatban látni fogjuk, hogy minden főbb jellegzetesség igaz Orbán illiberalizmusára. Mint említettem, ezek a jellemzők az illiberális demokrácia más alfajaira is igazak lehetnek, akár mind az öt is; a lényeg, hogy melyek a rendszer legmarkánsabb vonásai. Orbán illiberalizmusára a legmegfelelőbb kategória a plebiszciter vezérdemokrácia.

2.2 A liberális értékek

Miután meghatároztuk az illiberális demokrácia legalapvetőbb de használható fogalmát és klasszifikáltuk a magyar illiberalizmust, fontos beszélnünk a liberális értékekről. Orbán Viktor 2014-ben, amikor illiberális demokráciát hirdetett, nem fejtette ki ennek jelentését, csak azt, hogy nem a liberális értékek alapján lesz megszervezve az állam. Annak érdekében, hogy az illiberális demokrácia mélyére áshassunk, meg kell vizsgálnunk melyek azok a liberális értékek,

melyeket Orbán ki óhajt hagyni Magyarország átalakítása során. A dolgozat terjedelme miatt a liberalizmust is a legszűkebb keretek között próbálom bemutatni.

A liberalizmus olyan politikai rendszerként definiálható, melyben a hatalmi ágak (végrehajtó, törvényhozó, igazságszolgáltatás) a fékek és ellensúlyok princípiuma alapján elvannak választva egymástól, valamint az egyén szabadsága és tulajdona szent és sérthetetlen (Csillag & Szelényi, 2015: 6). Csillag és Szelényi a modern korra tekintve negyedik hatalmi ágként ide sorolja a médiát is. Ez a meghatározás közel sem pontos, viszont számunkra megmunkálható és valóban ezek képezik a liberalizmus magját. Vizsgálandó szempont ezáltal a hatalmi ágak szétválasztásának minősége, mennyire képes a hatalom mindhárom (a médiával együtt négy) hatalmi ágot kontrollálni, ezáltal olyannyira koncentrálni a hatalmat, mely már nem fér bele a liberalizmus eszmerendszerébe. A későbbiekben ez is vizsgálatra kerül. Orbán tekintetében meglátásom szerint a fogalom utolsó része az érdekes. A magyar miniszterelnök számára a kormánypárt kommunikációja alapján a liberalizmus annyit jelent, hogy az individuumra túlzott hangsúly van fektetve, mely a közjó, a nemzeti érdek és közösség rovására megy.

A liberalizmus egy olyan politikai rendszer, mely magába foglalja a vallási toleranciát, szólásszabadságot, transzparens állami költségvetést a korrupció megakadályozása érdekében, valamint olyan gazdasági tervet, ami a fenntartható fejlődést prosperálja a privát tulajdonokat alapul véve. A liberalizmus négy alapvető normával rendelkezik: az egyén biztonsága az állam erőszakmonopóliumán keresztül, pártatlanság, egyéni szabadságjogok és demokrácia (Holmes, 1993).

Stephen Holmes szintén a liberalizmus „ellenségeit” vizsgálta hivatkozott könyvében⁶, ezért idéztem az ő megfogalmazását, mely egy kicsit tágabb. Az egyéni biztonság garantálása az együttélés alapvető feltétele, itt a hangsúly azon van, hogy olyan állami szervek gyakorolják az erőszakmonopóliumot, melyek maguk is folyamatos ellenőrzés alatt állnak. A pártatlanság a jogelőtti egyenlőséget jelenti, hogy az állam és annak intézményei minden polgárt egyenlően kezelnek, mindenkire egyaránt vonatkoznak a törvények. Az egyéni szabadságjogok szavatolják az individuum önrendelkezését saját élete felett, a demokrácia pedig a záloga annak, hogy a hatalom forrása a nép legyen.

⁶ 1993-ban még nem illiberalizmusról, hanem antiliberalizmusról beszélhetünk. A különbség annyi, hogy az illiberalizmus a liberalizmuson „belül” helyezkedik el, ugyanazokat az értékeket mérve tudjuk vizsgálni, az antiliberalizmus viszont bármi lehet, ami elveti a liberalizmust (nácizmus, fasizmus, kommunizmus).

Összegzésképp bemutattam, mik azok az értékek, melyeket Orbán nem kíván előtérbe helyezni, amikor Magyarországon illiberális demokráciát hirdet. Az illiberális demokrácia tehát az a rendszer, melyben az alapvető demokratikus normák megvalósulnak, nyílt szavazás van, apró kritériumoknak megfelelően bárki elindulhat választáson, a többség dönt, megvannak az intézményrendszerek, melyek szükségesek egy liberális demokrácia működtetéséhez. Mondhatni, minden adott egy jól működő liberális demokráciához, ami materiális. De akkor mik a hiányzó tételek? Politikai akarat és politikai kultúra.

3. RENDSZERVÁLTÁS MAGYARORSZÁGON

A rendszerváltás az egyik legfontosabb eseménye a magyar társadalomnak, melyet az illiberális demokrácia vizsgálatakor elemeznünk kell. Ez volt az a pillanat, amikor Kelet-Közép-Európa, többek között Magyarország először találkozott a liberális demokrácia intézményével.

3.1 A Kádár-korszak hagyatéka

Fontos beszélni a Kádár-korszak hagyatékáról, milyen volt az a társadalom, amely először találkozott a modern liberalizmussal? A Kádár-rendszer alapvetően pozitív megítélésnek örvendhetett Magyarországon, ennek oka az ezt megelőző, sztálinista diktatúrába torkollott Rákosi-korszak (Gyarmati, 2021). Ekkor valóban kemény diktatúráról beszélhetünk, melyben lényegében senki sem lehetett biztonságban, sosem lehetett tudni, mikor jön a „fekete autó”⁷. Ezzel szemben a Kádár-korszak évtizedei puha diktatúrát kínáltak, esélyt egy jobb életszínvonalra. Rákosi mondását, „aki nincs velünk, ellenünk van” felváltotta Kádár, „aki nincs ellenünk, velünk van” mondása (Rainer, 2013). Ez a szemléletváltás, melyet a két rendszer „jeligéje” közti különbség jelez, elég, hogy megértsük, miért fogadta el a magyar társadalom többsége a Kádár-rendszert: azért, mert a mérce a második világháború borzalma, a nélkülözés, az örökös bizonytalanság és kiszolgáltatottság, valamint Rákosi sztálinista állami terrorrendszere volt.

Emellett Magyarországot a kádári szocializmus idején úgy nevezték, hogy a legvidámabb barakk, viszonylagos jóléte és a Varsói Szerződés többi tagjához mért politikai szabadsága miatt. Ettől még ugyanúgy egy paternalista egypártrendszerrel beszélünk, viszont ameddig az egyén nem becsmérelte a hatalmat, a hatalom nem bántotta az egyént. A hatalom kívánta megoldani a társadalom minden egyes problémáját, ezáltal az egyén válláról minden terhet és felelősséget lesegítve. A társadalom minden tagja azt az üzenetet kapta, úgy szocializálódott, hogy csinálják a kijelölt dolgukat, teljesítsék a tervet, ezenkívül az állam ott van az összes többi teendőre (Moldova, 2006).

A Kádár-korszak ezáltal infantilizált, etatista és depolitizált társadalmat nevelt ki. A viszonylagos jólét és biztonság a Rákosi-korszak tapasztalatai miatt elég volt ahhoz, hogy a

⁷ Ebben a korszakban az ÁVH (Államvédelmi Hatóság) a rendszer vélt vagy valós ellenségeit éjszaka fogta el, szimbólummá vált fekete Volgában érkezve.

magyar társadalom kvázi lemondjon önrendelkezéséről és őszintén higgyen az államban; valódi, mélyen gyökerező paternalizmus ivódott be a magyar társadalomba.

Ismert mondás, hogy a demokráciához demokratákra van szükség. Olyan egyénekre, akik nem az államtól várnak megoldást minden problémájukra és nem az autoritás az abszolút érték. A liberális kultúra célja az autoritás háttérbe szorítása. Az emberekben a vágy, hogy még a morális konfliktusokban is az autoritástól várják a megoldást nem csak illiberális, de antiliberalis is. Ezen vágy mozgatórugója a gyorsan változó világ, mert az individuum alapvető szükséglete, hogy legyen egy állandó pont, melybe kapaszkodhat (Holmes, 1993).

Összefoglalva, a Kádár-korszak egy felvilágosodás-ellenes politikát folytatva mondhatni egy felvilágosodás ellenes társadalmat nevelt ki, mely nem kívánt saját ügyeiben döntést hozni, saját érdekeit képviselni, politikában részt venni. Ezek mind elengedhetetlen attribútumok egy liberális demokráciában. „*A felvilágosodás az ember kilábalása maga okozta kiskorúságából. Kiskorúság az arra való képtelenség, hogy valaki mások vezetése nélkül gondolkodjék.*”⁸

3.2 A liberális demokrácia interpretációja a rendszerváltás kori Magyarországon

A bipoláris rendszer felbomlása és a Pax Americana (az USA által dominált világrend: 1991-2001) beköszönté egyet jelentett azzal, hogy a vasfüggöny mögött „sínylődő” államok – többek között Magyarország – versenybe bocsátkozik a győztes pólus, vagyis a liberális demokrácia kegyeiért (Holmes & Krasztev, 2021). Ez azt jelentette, hogy az eddig oktrojált szocialista világnézetet az államok sietve ledobták magukról, fő céljuk a győztes világrendbe történő csatlakozás lett. Ez magába foglalta a liberális demokrácia elfogadását, egyúttal az ehhez szükséges intézményrendszerek importálását, az állam kivonulását a gazdaságból. Összegezve, első ránézésre a feladat egyszerűnek tűnhetett: egy jól bevált, győztes receptet kellett megtanulnia a poszt-szocialista államoknak.

Az 1990-es évek elején Magyarország volt a mintapéldája az átalakulásnak. Viszonylag gyorsan bevezetésre került a joguralom és a liberális demokrácia, a politikai elit úgy gondolta, a civil társadalom az erős renitens hagyományokra alapozva könnyen ki tud bontakozni a későbbiekben (Palonen, 2018).

⁸ Forrás: Immanuel Kant (1794): A vallás a pusztán ész határain belül és más írások, Budapest, Gondolat Könyvkiadó

A rendszerváltást követő években Magyarország mintaként szolgált a posztszocialista államok számára, a 2010-es évek közepére viszont már az illiberális blokk vezető eleme lett. Hogyan magyarázható ekkora változás mindössze 25 év leforgása alatt? Az első választ a magyar társadalom és a rendszerváltás kapcsolata adja. Kádár János tehát, szakítva a sztálinista diktatúrával egy kétes kompromisszumot kínált, melynek állampolgári támogatottságát a fogyasztás növelésével és létbiztonság megadásával alapozott meg. Ezáltal kialakult egy valódi társadalmi támogatottság, egy olyan réteg, melynek ez a rendszer valóban megfelelt.

Ennek következtében a forradalmak között is nagy különbségeket láthatunk. Romániában a sztálinista diktatúra Ceaușescu irányítása alatt kitartott egészen a rendszerváltásig: nekik nem jutott Kádár. Ezáltal a tekintélyelvűség, autokrácia még mindig a román társadalom kollektív emlékezetében van, a mindent maga alá gyűrő állam képe elfogadhatatlan számukra. A magyar társadalom a rendszerváltás után ugyanakkor kellemes nosztalgiával tekint vissza a Kádár-korszakra, egyúttal a szocializmusra, mivel az a biztonságot jelenti számukra (Bretter, 2022). Románia ezáltal azzal a lelköltel tudott a liberális demokrácia felé orientálódni, mellyel Magyarország tudott volna, ha a rendszerváltás 1956-ban van; a román társadalomnak az 1989-es forradalom volt a katarzisa. A Ceaușescu-házaspár kivégzése⁹ jól mutatja, a román társadalom valóban magáénak érezte a forradalmat.

Ezzel szemben Magyarországon egy „zárt ajtók mögötti”¹⁰ rendszerváltásról beszélhetünk. Legvidámabb barakk lévén nem lett a magyar társadalom ügye a rendszerváltás. Míg Lengyelországban, Romániában a nép az utcán volt, addig Magyarországon a nép fogyasztott, a minta a nyugati fogyasztói társadalom lett. Az Ellenzéki Kerekasztal tárgyalásokkal (1989) sem foglalkoztak túlzottan, mert ahogy Kádár tanította: az egyszerű polgár ne szóljon bele a politikába (Kornai, 2007).

Mivel a Kádár rendszer társadalmi támogatottsága a fogyasztáson alapult, így a rendszerrel szembeni elégedetlenség is a fogyasztás csökkenésével együtt jelentkezett; nem ideológiai alapon, túlnyomó részt a kizárólag a gazdasági válság következtében. A formál logikának megfelelően jogosan következtethetünk arra, hogy ezáltal a magyar társadalom a liberális demokráciát sem ideológiai, államszervezési, szabadságjogi értékek mentén fogja mérni, csak a fogyasztás mértéke fog számítani. A demokráciához viszont demokratákra van szükség.

⁹ Forrás: „CEAUSESCU, WIFE REPORTED EXECUTED AFTER TRIAL” <https://www.washingtonpost.com/archive/politics/1989/12/26/ceausescu-wife-reported-executed-after-trial/b9ae62da-bf1b-4630-ac66-a9e38fa9870f/> (utolsó hozzáférés: 2024.09.22.)

¹⁰ A kifejezés azt jelenti, hogy a forradalmat nem a nép vitte végbe az utcákon, hanem az Ellenzéki Kerekasztal tárgyalásos úton.

Összegezve, a Kádár-rendszer a bő harminc éve alatt kinevelt egy apolitikus, etatista társadalmat, melynek ideális volt a paternalizmus, mely készséggel mondott le politikai önrendelkezéséről a fogyasztás és biztonság oltárán. Kívánt volt az állam onnipotens arcú, miszerint az individuum minden problémáját megoldja az állam, amennyiben az államot hagyja a társadalom dolgozni. A magyarok a rendszerváltást a televízió keresztül követték, különösebb érdeklődés, tenni akarás nélkül. A liberális demokráciáról annyit tudtak társadalmi szinten, hogy az a gazdagság kulcsa, a folyamatosan növekvő fogyasztás garanciája. Az egyetlen dolog, ami eddig elválasztotta Ausztriát Magyarországtól. A liberális demokrácia mérhetetlen elvárásokkal szemben érkezett Magyarországra. A depolitizált társadalom viszont nem tudhatta, hogy a liberális demokrácia is sokat vár el a társadalmaktól.

4. A LIBERÁLIS DEMOKRÁCIA FOGADTATÁSA

Ebben a részben a rendszerváltást követő éveket vizsgálom. Milyen volt a magyar társadalom és politikai elit első találkozása a liberális demokráciával. Megvizsgálom, hogy képes volt-e a liberális demokrácia a magyar társadalom által állított egyetlen elvárásnak megfelelni, a gazdasági növekedésnek. Ennek vizsgálata elengedhetetlen, hogy értsük a ma is jelenlévő illiberális demokráciát, mivel az események között kontinuitás figyelhető meg.

4.1 A politikai elit és társadalom kiindulópontja

Bár a politikai elitben ekkoriban sokan önmagukat liberálisnak vallották, soha nem valósult meg olyan politikai vagy kulturális kezdeményezés, amely elég nagy léptékű lett volna ahhoz, hogy a liberális normákat és gyakorlatokat olyan helyeken megerősítse, ahol azok korábban hiányoztak (Dawson & Hanley, 2016). Ugyanakkor kijelenthető, hogy a politikai elit egy része valóban hitt a liberális demokrácia intézményében és tényleg azt akarták, hogy Magyarország betagozódjon a nyugati világrendbe. Ez a betagozódás sok szempontból csak felszínesnek bizonyult, mivel az átlagos állampolgár számára a liberális normák, mint például a jogállamiság, a politikai pluralizmus vagy az egyéni szabadságjogok, nem váltak valódi társadalmi értéké.

Ahogy feljebb hivatkoztam Palonen tanulmányát, Magyarország az elsők között járt a szocializmusból demokráciába történő átalakulás során; fontos kiemelni, hogy csak intézményi szinten. Az intézményrendszerek bevezetése valóban gyorsan lezajlott, azonban az ezek hatékony működéséhez elengedhetetlen politikai kultúra kialakítása már sokkal nehezebb feladatot jelentett, mivel az nem importálható olyan könnyedén, mint maguk az intézmények. A rendszerváltást megelőző hosszas, tudatos depolitizálás erős nyomot hagyott a társadalmon. Emellett a renitens hagyományokat – melyre azt feltételezték, a magyar civil társadalom majd alapozni tud – éppen a Kádár-rendszer ölte ki a magyar társadalomból. Az utolsó katarzisa a magyar társadalomnak 1956-ban volt, mely bár katarzisz, végül kudarccal zárult.

Közel fél évvel az 1956-os forradalom leverése után, 1957. május 1-jén óriási tömeg ünnepelte Kádár Jánost. Azon kívül, hogy Kádár szakított a sztálinista diktatúrával, ugyanúgy a Szovjetunió mintái és elvárásai alapján, de a magyar sajátosságokat figyelembe véve vezette az országot. A forradalmat ellenforradalomnak hívta, a forradalom után súlyos megtorlások zajlottak, mégis széles tömeg ünnepelték, elsősorban a biztonságra való igény talaján állva (Rainer, 2016).

Az alapvetően renitens, kurucos hagyományra ezért hiba volt alapozni. A rendszerváltáskori társadalom ezzel már nem rendelkezett, 1956 leverése egyúttal leverte a kurucos jelzőt is a társadalmunkról, melyre addig oly büszkék voltunk, emellett megpuhította a folyamatosan növekvő fogyasztás és létbiztonság. A civil társadalom kultúra gyökereivel sem rendelkezett a magyar társadalom, hiányoztak azok a szükséges tulajdonságok, motivációk, melyek elengedhetetlenek egy alulról szerveződő, jól működő közösségben (Dawson & Hanley, 2016).

Így jellemezhető tömören, de pontosan az a politikai elit és társadalom helyzete, mely először találkozott a liberális demokráciával. Kétségtől megvolt a politikai szándék arra, hogy Magyarország egy jól működő liberális demokrácia legyen, a társadalom viszont nem rendelkezett az ehhez szükséges politikai kultúrával. A szocializmus elérte, hogy a társadalom ne foglalkozzon a politikával, melynek következtében a liberális demokrácia a magyar társadalom szemében különösebb eszmei érték nélkül létezett, ezáltal egyetlen mércéje, melyen értékét mérik, a fogyasztás lett.

4.2 A liberalizmus, mint gazdasági csodaszer

A fent sorolt események miatt a liberális demokrácia, szabad gazdaság, nyílt világ egyetlen értéke a fogyasztás és a jólét lett a magyar társadalom szemében. A társadalom nagy része ezt várta a liberális demokráciától, se többet, se kevesebbet; ezt viszont alapfeltételként.

4.2.1 Munkanélküliség

Mint mondtam, a szocializmus egyet jelentett a létbiztonsággal. Mindenkinnek volt munkája, rendelkezett megélhetéssel. A problémát az jelentette, hogy sok munkahely mesterségesen az állam által volt fenntartva. A liberális demokrácia beköszönte és a tervgazdálkodást leváltó szabadpiac azt eredményezte, hogy bebizonyosodott, a Kádár-rendszerben rengeteg biztos munkahely nem rendelkezett valódi hozzáadott értékkel, ezáltal a piacgazdaság nem is kért belőlük (Holmes & Krasztev, 2021).

Ez volt az első csapás, melyet a liberalizmus mért a magyar társadalomra. A munkaerő nem tudta a rendszerváltásig, milyen az, amikor verseny van. A dolgozók nem tudták, nem voltak képesek jól kezelni a versenyhelyzetet, emellett a mesterségesen fenntartott munkahelyek, gyárak, üzemek eltűnésével komplett régiók szegényedtek el, mivel a szocializmus alatt az adott régiók semmilyen infrastrukturális fejlődésen nem mentek keresztül. Ezen munkahelyek eltűnésével, megfelelő infrastruktúra hiányában elképzelhetetlennek tűnt a kitörés egyes társadalmi rétegek számára.

1991-re egy év alatt 79 521 munkanélküliből 406 124 munkanélküli lett Magyarországon, 1992-re pedig 663 027.¹¹ Több, mint félmillió ember a társadalomból, akiknek azért vészett el a munkahelye és létbiztonsága, mert a szocializmust leváltotta a liberális demokrácia. Ennek a tömegnek nehéz lett volna megmagyarázni 1992-ben, hogy alapvetően ez egy szükséges rossz, ami történt, a szocializmus hibája, de hosszú távon társadalmi szinten így lesz nekünk a jövedelmezőbb. Számukra a liberális demokrácia egyet jelentett a létbizonytalansággal. A talaj egyszerűen kicsúszott a lábuk alól, emellett a paternalista állam képe is eltűnt, akihez mindig lehet fordulni. Számukra a liberális demokrácia nem a gazdagodást, hanem a teljes leszakadást jelentette. Ilyen életkörülmények között a polgár nem az egyéni szabadságjogokról fog filozofálni, elkerülhetetlenül visszakívánja a szocializmus biztonságát.

4.2.2 Gazdasági visszaesés

Nem csak az újdonsült munkanélkülieket „sújtotta” a kinyíló világ. A rendszerváltás után a bruttó hazai termék és a háztartások tényleges fogyasztása is visszaesett.¹² Röviden fontos megemlíteni a privatizációs folyamatokat is ennél a résznél.

A privatizáció alapvető célja az volt, hogy a szocializmusból piacgazdaságra történő átállás révén növelje az ország versenyképességét. Ennek során az addig állami tulajdonban lévő vállalatok és erőforrások magántulajdonba kerültek. Részletesebben a privatizációról Mihályi Péter A Magyar Privatizáció 1. és 2. kötetében¹³ című műben olvashatunk, a dolgozat terjedelme miatt viszont csak összegzem a témánkat legjobban érintő részeket Mihályi alapján.

A privatizáció már 1990 előtt megindult, amikor az egykori szocialista vezetők egy része kihasználva a rendszer gyengeségét elkezdte átjátszani az állami vagyont magánkézbe. Ez a folyamat társasággá alakulást, illetve vállalat alapítást jelentett leginkább. Ezután következett a könnyen értékesíthető cégek eladása 1994-ig az Antall-kormány (MDF) alatt történő privatizációs program keretei között. Ekkor történtek a közepes méretű cégek részekre bontása majd a külön részek értékesítése, tőzsdei bevezetések. 1995 és 1997 között jött a „kemény mag” privatizációja, mely az energia- és bankszektor privatizációját jelentette.

A privatizáció kérdésköre a mai napig sok vitát szül, abban viszont konszenzus van, hogy a folyamat gyorsasága és módja nem volt megfelelő. A privatizációt számos korrupciós vád és

¹¹ Forrás: Csaba Erika: „MUNKANÉLKÜLISÉG MAGYARORSZÁGON A KILENCVENES ÉVEKBEN” https://www.ksh.hu/statszemle_archive/1998/1998_07-08/1998_07-08_571.pdf (utolsó hozzáférés: 2024.09.23.)

¹² Forrás: 3.1.1. „Bruttó hazai termék (GDP) (1960)” https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_hosszu/h_qpt001.html (Utolsó hozzáférés: 2024.09.23.)

¹³ Forrás: Mihályi Péter (2010): „A Magyar Privatizáció 1. és 2. kötet” https://unipub.lib.uni-corvinus.hu/3586/1/magyar_privatizacio_enciklopedia.pdf (utolsó hozzáférés: 2024.09.23.)

botrány kísérte, mert a vagyonelosztás nem volt átlátható. Olcsón adták el az állami vagyont, gyakran politikai kapcsolatokon keresztül kerültek a cégek új tulajdonosokhoz. A liberális demokrácia beköszöntével nagyon fontos volt a külföldi tőke, de sokan sérelmezték, hogy a nemzeti vagyon jelentős része külföldi kézbe került a privatizáció által. A folyamat során rengetegen hatalmas vagyona tettek szert.

A privatizáció egyfelől valóban hozzájárult a gazdasági modernizációhoz és a piacgazdaság építéséhez, másfelől az átláthatatlan és igazságtalan vagyonelosztás magasfokú társadalmi feszültségeket szült. Ahogy feljebb kifejtettem, a magyar társadalom nem a demokratikus intézményrendszer megszilárdítására és a liberális normák beépítésére fókuszált a rendszerváltás után, hanem az anyagi helyzetük javítására. A magyar állampolgár a rendszerváltást követően nagymértékű munkanélküliséget, fogyasztáscsökkenést tapasztalt. Az addig ismert állam fogalom, amely az egyén minden problémáját hivatott volt megoldani megszűnt. Az állami vagyont olcsón, átláthatatlanul, korrupcióval kísérve eladták, ezáltal a szocializmus által felépített „közös” is elveszett, magánkezekbe került. 1995-ben egy nagyléptékű gazdaságpolitikai kiigazításra volt szükség, a Bokros Lajos pénzügyminiszter nevéhez köthető, amely számos, a társadalmat rendkívül kényesen érintő, széleskörű felháborodást kiváltó megszorítást vont maga után.

Összegezve, a rendszerváltást követően Magyarország olyan politikai elittel rendelkezett, akik többnyire ügyként tekintettek a liberális demokrácia meghonosítására. A depolitizált magyar társadalom viszont alapvetően könnyen viszonyult a liberális demokrácia intézményéhez, a jogokhoz, melyeket nyújtani tud. A renitens hagyományokat kiűző Kádár-rendszer következtében a társadalomra jellemző politikai kultúra szintje nem volt megfelelő a liberális értékek befogadására, ezáltal a liberális demokráciát ugyanazon érték szerint mérte a társadalom, mint a szocializmust: ez az érték a fogyasztás. A magyar állampolgárok szemében a liberális demokrácia egy tervrajz volt a gazdagság felé. A magyar társadalom első találkozása a liberális demokráciával tragikusnak mondható. A várt gazdasági csoda elmaradt, ennek következtében a magyar társadalom neheztelni kezdett a liberális demokrácia intézményére. Olyannyira, hogy 1994-ben választást nyert¹⁴ a kádári egypártrendszer egyetlen pártjának utódpartja, az MSZP. Ez az időszak lehetett volna az, amikor a liberális demokrácia értékrendszere és normái letapadnak, ezáltal megkezdődik a civil társadalom kiépülése.

¹⁴ Forrás: „1994. évi országgyűlési választás”
<https://www.valasztas.hu/1830> (utolsó hozzáférés: 2024.09.03.)

5. A FIDESZ POLITIKAI ÚJRAPOZÍCIÓNÁLÁSA

A hosszúra nyúlt bevezetésben a fogalmi keretek mellett olyan fontos dolgokat vizsgáltam, melyek gyakran negligálva vannak a szakirodalomban, meglátásom szerint hibásan. Fontos érteni, milyen társadalomra „rúgta rá az ajtót” egyik pillanatról a másikra a liberális demokrácia, piacgazdaság és a kinyíló világ. A depolitizált magyar társadalom nem tudott mit kezdeni a liberalizmus magasztos értékeivel, mivel ezek nem kézzelfogható dolgok. A liberális demokráciát megelőzően hosszú évekig kizárólag a materiális dolgok számítottak a magyar társadalomban. Az a rendszer, mely támogatottságát a fogyasztás folyamatos növelésével hivatott megalapozni, miközben a politikától teljesen elzárja az egyént elkerülhetetlenül ilyen társadalmat nevel ki. Ennek bemutatása feltétlenül szükséges volt, mert enélkül más konklúzióra jutna a kutató.

Ettől a résztől kezdődik a kutatás címét adó illiberalizmus valódi vizsgálata. Ennek érdekében a Fiatal Demokraták Szövetségével (Fidesz) kell kezdenem, mivel 2010 óta ez a párt jelenti az illiberalizmust Magyarországon, de talán még Kelet-Közép-Európában is.

Érdemes megemlíteni a Fidesszel kapcsolatban, hogy 1993-ig a Szabad Demokraták Szövetsége mellett ők is a liberális táborhoz tartoztak. A párt imázsához tartozott a fiatalos lendület, és ezt tükrözi a párt korábbi neve is. Ekkortájt a fő politikai céljuk a liberalizmus hirdetése és a kommunizmus elleni küzdelem volt (Pappas, 2014). A Fidesz a rendszerváltás idején a Magyar Szocialista Párt (MSZP) és a Magyar Demokrata Fórum (MDF) mellett képviselt egy harmadik erőt. Hangsúlyozta a jogállamiságot, egyéni szabadságjogokat és piacgazdaságot. Alapvetően kijelenthető, hogy a párt nyugatias orientációval rendelkezett, a liberális demokrácia mellett foglalt álláspontot. A politikai stratégia újraértékelését a Fidesz számára az 1994-es országgyűlési választás hozta el.¹⁵ A konzervatív fordulatot követően, a megváltozott politikai erőviszonyoknak köszönhetően a párt rendkívül meggyengült, éppen, hogy bejutott a parlamentbe. A gyenge választási eredményt úgy értelmezte a Fidesz, hogy Magyarországnak nincs szüksége liberális pártra. Egészen egyszerűen nem volt kifizetődő liberális értékek mentén politizálni.

Az MDF, mely a rendszerváltást követően a jobboldal vezető pártja lett, az 1990-es évek közepére meggyengült. Ezáltal a jobboldalon politikai erővákuum alakult ki, melyet a Fidesz, pontosabban Orbán Viktor ismert fel leggyorsabban. Ezáltal ő akart lenni az, aki a konzervatív,

¹⁵ Forrás: „1994.ÉVI ORSZÁGGYŰLÉSI KÉPVISELŐ VÁLASZTÁS 2.FORDULÓ (1994.05.29) <https://valtor.valasztas.hu/valtort/jsp/orszjkv.jsp?EA=8&W=2> (utolsó hozzáférés: 2024.09.24.)

nemzeti értékeket valló választók számára új lehetőséget ad. Orbán Viktor személye nagy szerepet játszott abban, hogy a párt elhagyja liberális gyökereit, és folyamatosan a jobboldal fele tolódjon (Lendvai, 2011).

A Fidesz újrapozicionálásán keresztül megérthetjük a párt politikai motivációt. A tény, miszerint azért váltott gyökeret és politikát Orbán Viktor, mert a liberális értékek nem bizonyultak jövedelmezőnek, mindenképpen politikai pragmatizmusra utal, pontosabban arra, hogy a Fidesz nem feltétlen ideológiával rendelkezett, hanem hatalomtechnikai eszközökkel és célokkal. Ez a 2010 utáni illiberalizmus elemzése során fontos lesz.

5.1 Az első választási győzelem

1998-ban a Fidesz megerősítést kapott arról, hogy a liberális értékek helyett megéri nemzeti platformra építkezni: az immáron konzervatív nemzeti politikai erő szerezte a legtöbb országgyűlési mandátumot.¹⁶ Ez a választás fontos mérföldkő lett a párt életében. Itt kapott bizonyosságot arról Orbán Viktor, hogy a konzervatív, nemzeti, család központú és ekkor még polgári politikával érheti el a kívánt sikereket. Az 1990-es évek első felében gyakran használt klasszikus liberális retorika, ami a gyenge állam és az erős civil társadalom eszméjére épült, fokozatosan háttérbe szorult. Magyarországon a gyenge állam gondolata egyre kevésbé volt népszerű. Az 1998-as választási eredmények után egy határozott és erős állam képe újra megjelent (Bozóki, 2005).

A gyenge állam koncepciója, mely addig a polgári szabadságjogok szimbólumát jelentette, már semmiféle társadalmi támogatottsággal nem rendelkezett. A liberális demokrácia által remélt gazdasági csoda elmaradása miatt az állampolgárok egyre inkább úgy érezték, hogy a hatékony kormányzás érdekében meg kell erősíteni az állami intézményeket.

A Fidesz győzelme részben annak volt köszönhető, hogy képes volt megszólítani a vidéki választókat. Emellett hatékonyan alakított ki politikai platformot a nemzeti érdekek védelme, a család intézménye, illetve a gazdasági stabilitás köré. Az ígéretek között szerepelt az adócsökkentés, otthonteremtési program, valamint az Európai Unióhoz történő csatlakozás (Lendvai, 2011). Ekkora már kirajzolódni látszott a későbbi Fidesz politikája. A vidék leuralása, politikai közösség kiépítése, családpolitika, nemzeti érdekek hangsúlyozása. Már ezekben is észlelhetünk illiberalis elemeket, mivel a közösségekre történő hivatkozás, azok erősítése, még

¹⁶ Forrás: „1998. évi országgyűlési képviselő választás 2. fordulója 1998. május 24.” <https://static.valasztas.hu/v98stat2/erokezd.htm> (utolsó hozzáférés: 2024.09.24.)

ha kimondatlanul is, de a liberalizmus eszméjét gyengíti; a közösségeket előrébb helyezi a közösségeket alkotó egyéneknél. A liberalizmus számára az egyén és annak szabadsága a legnagyobb érték, a közösségalapú társadalomépítés és retorika ezzel szemben az egyén betagozódását szorgalmazza a közösség alá.

Végző soron pedig fontos kitérni az Európai Unióhoz történő csatlakozás szorgalmazására. 1989 és 2004 között kevés liberális konszenzusról beszélhetünk, melyen osztoztak a politikai pártok, de egy biztosan volt, a NATO és Európai Unióhoz történő csatlakozás szándéka. Mindegyik párt ezt jelölte ki fő politikai célként. Viszont amint ezt a célt elérték, és az ország csatlakozott mind az Európai Unióhoz, mind pedig a NATO-hoz, az ezzel kapcsolatos liberális konszenzus is megszűnt (Halmai, 2019).

A nyugati blokkhoz történő csatlakozás, az Európai Unió és NATO intézménye csak ösztönző volt, hogy a magyar társadalom felvegye a liberális jelmezt. Sem társadalmi, sem politikai elit szinten nem tudott gyökeret verni a liberalizmus. A liberalizmus csak egy eszköz volt, hogy hivatalosan is a nyugat részeivé váljunk. Amint az eszköz elérte célját, újat nem találtak neki, így eldobták (Dawson & Hanley, 2016). Ettől a ponttól kezdve csak az volt a kérdés, hogy mikor lesz illiberális demokrácia Magyarországon. Miután a liberalizmus elérte látszólag egyetlen célját, a teljeskörű nyugati integrációt, a pártok új narratívákat kerestek, melyek jobban kötődtek a magyar társadalomhoz. Ez a tendencia vezetett a későbbiekben megvizsgálásra kerülő politikai polarizációhoz és a populizmus megerősödéséhez. Magyarország életében a liberalizmus az ideológiai vákuumot tükrözte.

6. POLITIKAI POLARIZÁCIÓ

Akkor valósul meg a politikai polarizáció, amikor két politikai tömb önmaguk meghatározását a másik tömb elutasításán keresztül teszik (Palonen, 2018).

A politikai polarizáció több szempontból is kedvez egy illiberális demokrácia kiépítésekor. A polarizáció szétválasztja a társadalmakat két vagy több, egymással élesen szemben álló tömbre. Ez a politikai beágyazódás közel lehetetlenné teszi a konszenzusos politizálást. Konszenzusos politizálás hiányában a politikai vezetők sokkal könnyebben képesek lebontani a demokratikus intézményeket hatalmuk megerősítése céljából. Ebben a részben a Magyarországon kialakult, jelenleg is tartó politikai polarizáció kialakulásáról értekezek.

6.1 2006-os tüntetések

Nem lehet a Magyarországon uralkodó polarizációt egyetlen egy eseménynek tulajdonítani. Az illiberális fordulat és a folyamatos társadalmi betagozódás ellentétes végpontok mögé a rendszerváltáskor kezdődött. A legnagyobb probléma, hogy a liberális demokrácia értékeiről nem volt konszenzus a rendszerváltáskor. Sem a társadalom, sem a politikai elit nem tudta pontosan megfogalmazni a liberális értékeket konszenzus szintjén (Halmai, 2019).

Ettől függetlenül a dolgozat terjedelme miatt én csak 2006-ról kívánok értekezni, arról is tömören. A 2006-os magyarországi tüntetéshullám a magyar politikai történelem egyik legmélyebb, legmaradandóbb eseményévé vált. Egyfelől gyengítette az ország belpolitikai stabilitását, másfelől mélyítette a szakadékot a két pólus között. Hatását a mai napig érzékeljük a demokratikus intézmények működése és a társadalmi kohézió kapcsán.

A 2006-os tüntetéseket kiváltó ok Gyurcsány Ferenc kiszivárgott beszéde volt¹⁷, melyet az MSZP frakció előtt tartott Balatonőszödön. Beszédében az akkori miniszterelnök elismerte, hogy a 2006-os választást konkrétan eredmények nélkül, hazugságokkal, félrevezetéssel nyerték meg. A májusban elhangzott beszéd szeptemberben került nyilvánosságra. A beszéd élesen megosztotta a magyar társadalmat, az ellenzéknek pedig tökéletes politikai muníciót szolgáltatott.

A tüntetések nagyon gyors ütemben radikalizálódtak, zavargásokká erősödtek. A Magyar Televízió székházának ostroma, melyre szeptember 19-ére virradó nappal történt, a rendőri

¹⁷ „2006 – Gyurcsány Ferenc őszödi beszéde - The Őszöd Speech by PM Ferenc Gyurcsány”
https://youtu.be/Y1-qxZ-805I?si=Q6Tu-A-Dd6_Uqaoy (utolsó hozzáférés: 2024.10.01.)

beavatkozás szimbóluma lett. Ekkor a tüntetőket nem tudták megállítani a hatóságok, ennek következtében a rendőrség keményebb eszközökhöz folyamodott, ami csak fokozta a feszültséget. Ezután az utcai összecsapások rendszeressé váltak (Lendvai, 2011).

A tüntetéssorozat legfontosabb eseménye 2006. október 23-án történt. Szimbolikus jelentőségét képezi, hogy az 1956-os forradalom 50. évfordulóján került sor a rendőrrattak legvéresebb fellépésére. Jelentős számú tüntető vonult az utcára, a rendőrség tömegoszlatásba kezdett. A tömegoszlatás sorozatos rendőri túlkapásokba és összecsapásokba torkollott. A hatóságok használtak gumilövedéket, könnygázt, vízágyút, gumibotot. A tüntetők nagy részét megverték, volt, aki szeme világát veszítette gumilövedék által. A rendőrség ilyen szintű erőszakos fellépése hatalmas társadalmi visszhangot keltett. Utólag az is kiderült, az esetek többségében nem jogszerűen használták a fegyverzetüket (Csepeli et al., 2007).

A 2006-os események megdöbbenést idéztek elő a magyar társadalomban, tovább mélyítve a már akkor jelenlévő politikai polarizációt. Innentől figyelhető meg Magyarországon kristálytiszta Palonen polarizáció fogalma (2018), melyet feljebb idéztem, miszerint: akkor beszélhetünk politikai polarizációról, ha két politikai tömb önmaguk meghatározását a másik tömb elutasításán keresztül teszik. A rendőrrattak óta a Fidesz a mai napig hivatkozik 2006-ra, komplett politikai kampányok zajlottak le, melynek fő mondanivalója az volt, hogy a Fidesz más, mint Gyurcsány Ferenc¹⁸.

A 2006-os események után a politikai rendszer tovább polarizálódott, a társadalmi törésvonalak még mélyebbek lettek. Az őszi beszéd a rendőrrattakkal garancia volt a következő választás nagyarányú Fidesz győzelmére, emellett lefektették az utolsó követ az illiberális demokrácia útján. Az MSZP és liberális pártok támogatottsága és presztízse csökkent, a társadalom szemében a Fidesz lett a rend, politikai stabilitás és biztonság.

A 2006-os események elemzésével már eljutottunk oda, hogy megvan a kellő kontextus és háttértudás a magyar illiberális demokrácia elemzéséhez. A dolgozat eddig bemutatta, mi az illiberális demokrácia, milyen magyar társadalom találkozott először a liberalizmussal és hogyan fogadta azt. Megvizsgáltam a liberális értékeket, a működéséhez szükséges politikai kultúra hiányát. Elhelyeztem a Fideszt pragmatizmus-ideológia tengelyen, végül beszéltem a politikai polarizációról. A szakirodalom ezeket gyakran mellőzi, melynek következtében pontatlanul értelmezzük a magyar illiberalizmust.

¹⁸ Forrás: „Nincs költségesebb politikai YouTube-kampány Európában a Fidesz gyurcsányozásánál” <https://24.hu/belfold/2021/07/01/gyurcsany-show-youtube-koltseg/> (utolsó hozzáférés: 2024.10.01.)

7. Az ALAPTÖRVÉNY

Minden állam számára létfontosságú az alkotmánya. Az alkotmány meghatározza az ország politikai, jogi és társadalmi alapjait. Keretet ad a kormányzati hatalomnak, biztosítja az állampolgárok alapvető jogait. Szabályozza a politikai intézmények közötti viszonyrendszert és hatalommegosztást, emellett garantálja a jogállamiság fennállását. Magyarország Alaptörvénye¹⁹, melyet 2011-ben fogadtak el, egy kétharmados választási győzelem²⁰ terméke. Ebben a részben az Alaptörvényt vizsgálom az illiberális demokrácia tükrében.

Az őszi beszéd kiszivárgása a teljes bizalomvesztést eredményezte a kormányzó balliberális szemben. A Fidesz, kihasználva a helyzetet, az egyetlen választható politikai alternatívává vált. A jobboldali párt politikája a biztonság, a közbizalom helyreállítása és az alkotmányos rend megerősítésére épült. Ahogy feljebb idéztem Bozóki András tanulmányát, az 1998-2002 között regnáló Orbán-kormány után újra terítékre került egy erősebb állam képe. 2002 és 2010 között az akkori kormány apparátus minden tőle telhetőt megtett, hogy a 2010-es országgyűlési választás egy Leviatánt szüljön; vagyis az erős állam 2010-re már nem csak egy körvonalazódó kép volt, hanem politikai és társadalmi igény találkozása. Ennek fényében nem meglepő, hogy Orbán alapjaiban változtatta meg az alkotmányos rendet „forradalmi” győzelme után.

Orbán Viktor a 2010-es választási eredményeket fülkeforradalomnak nevezte. Ez azt jelenti, hogy szerinte a szokásos kormányváltásoktól eltérően, ez egy forradalmi választás volt. Az alkotmányban a kétharmados törvények a demokrácia gátóirenek számítottak, mert korábban elképzelhetetlen volt, hogy egy párt egymaga elnyerje a parlamenti mandátumok kétharmadát. A 2010-es országgyűlési választásig kétharmados törvények módosítása csakis egy erős koalícióval, vagy az ellenzék bevonásával együtt sikerülhetett. Orbán Viktor számára ez az első győzelem egyértelmű kérése volt a szavazóknak, hogy reformálja meg Magyarországot (Lendvai, 2012).

7.1 Az Alaptörvény hibáinak elemzése az illiberális demokrácia értelmezésén keresztül

A következőkben Halmai Gábor alkotmányjogász elemzésén²¹ keresztül mutatom be az Alaptörvény kritizált elemeit, melyeket az illiberális demokrácia keretein belül értelmezek. Halmai első kritikaként azt emeli ki, hogy az Alaptörvény megalkotása során a kormány nem

¹⁹ Forrás: „Magyarország Alaptörvénye” <https://www.parlament.hu/irom39/02627/02627.pdf> (utolsó hozzáférés: 2024.10.03.)

²⁰ Forrás: „2010. évi „Gyűlési Képviselő Választás 2. fordulójára - 2010. április 25.” <https://static.valasztas.hu/dyn/pv10/outroot/vdin2/hu/eredind.htm> (utolsó hozzáférés: 2024.10.03.)

²¹ Gábor Halmai: „Illiberalism in East-Central Europe” (2019)

tartotta be az alapvető politikai, szakmai, tudományos viták lefolytatását. Az erre vonatkozó előírások elsősorban az alkotmányos normákból és a parlament házszabályaiból eredeztethetőek. Egy olyan dokumentummal kapcsolatban, mely hosszú intervallumra meghatározza az ország sorsát mindenkit bevonva kellene döntenie Halmai szerint.

Ahogy az 1990-es évekből Fideszt is a pragmatizmus jellemezte, úgy a 2010-es évtized pártját is. Orbán komolyabb politikai következmények nélkül mellőzhette a széleskörű társadalmi és szakmai vitákat, több okból fakadóan is. Az egyik egyértelmű ok, hogy a 6. szabad magyar választáson akkora felhatalmazást kapott a Fidesz, hogy a demokrácia gátőreinek számító kétharmados törvények semmissé váltak eredeti szerepükben. A kormánypárt azt változtathatott, amit csak szeretett volna. Ettől függetlenül ez kontraproduktív is lehet, amennyiben a társadalom szélesebb köre ezt önkényes törvényhozásnak érzékeli. Orbán Viktornak viszont a másik ok miatt nem kellett ezzel foglalkoznia, ami 2006-os őszi beszéd kiszivárgása volt. Olyan mértékű presztízs- és bizalomvesztést jelentett a baloldali pártok számára, hogy a jobboldal – baloldal tengely egyszerűen megszűnt létezni, a jobboldal ledominált mindent. Orbán Viktor illiberális mivolta már itt tökéletesen tetten érhető, mivel onnantól kezdve, hogy megnyerte a szükséges mandátumokat, minden mást figyelmen kívül hagyott. Jól látható, hogy Orbán kizárólag az eredménnyel törődött, azzal, ami kézzelfogható. A liberális elvekkel, normákkal, amik nem kézzelfoghatóak, nem.

A demokrácia liberalizmus nélkül populizmus (Pappas, 2014). Orbánnak már nem volt szüksége a demokrácia liberális keretrendszerére sem. Az 1994-es és 1998-as országgyűlési választásokon mutatkozott különbség, miszerint liberális politikával a parlamentbe jutás a cél, nemzeti alapokon nyugvó politikával viszont a megszerezhető legtöbb mandátum elegendő visszajelzés volt Orbán számára. A liberalizmus ekkor már akadályozza a hatalmat. A kétharmados többség és az ország teljes politikai bizalmatlansága elég feltétel volt ahhoz, hogy Orbán azokat az akadályokat, melyeket a liberalizmus állít, elkezdje eltüntetni az útjából.

Következő hibaként Halmai azt emeli ki, hogy az Alaptörvény utat biztosít egy fékek és ellensúlyok nélküli végrehajtó hatalomnak. Az Alaptörvény csak látszólag foglalja magába azokat az alkotmányos korlátokat, melyek egy liberális demokrácia rendes működéséhez szükségesek. A kulcsfontosságú vétőpontokat, melyek korlátozhatnák a kormányt, vagy megszüntette teljesen, vagy meggyengítette az Alaptörvényt. A demokrácia szempontjából fontos pozíciók betöltéséhez már nem szükséges az ellenzék hozzájárulása, ezáltal a politikai konszenzus elérése szükségtelen.

Ennél a pontnál már definíció szerinti illiberális demokráciáról beszélhetünk. A bevezető részben idézett Fareed Zakaria illiberális demokrácia fogalmának egyik alapkőve pontosan ez, melyet Halmai is kiemelt: látszólag megvannak a szükséges alkotmányos, liberális korlátok, a gyakorlatban viszont vagy erőtlenek, vagy nincsenek is.

A következő probléma, melyet Halmai említ, a már korábban megbeszélt többség zsarnokságának elvéhez kötődik. Az Alaptörvény meghatározza a politikai közösség identitását. Halmai interpretációja az, hogy ezáltal nem érezheti mindenki sajátjának, akire vonatkozik. A preambulum „MI, A MAGYAR NEMZET TAGJAI”²² megszólítással kezdődik. Halmai interpretációja szerint ez azt jelenti, nincs helye ebben a közösségben annak, aki magát nem a magyar nemzet tagjaként identifikálja. Ugyanakkor az Alaptörvény szót ejt a határon túli magyarokról.

Identitás szintjén a hatalomközpontú, illiberális politika gyakran használja ki a közvélemény xenofóbiáját. Ennek célja egy kirekesztő, de kollektív identitás kialakítása. Ez a tipikus ellenség-barát, mi-ők tengelyen történő felosztása a társadalomnak, mely az emberekben megbúvó törzsi reflexeket erősíti fel. (Sata & Karolewski, 2020)

A barát-ellenség tengelyen történő politikai felosztása a társadalomnak Carl Schmitt nevéhez fűződik. Ez a fajta megkülönböztetés éles ellentéte a liberalizmusra jellemző semlegességnek (Holmes, 1993).

Mint fentebb kifejtettem, a politikai polarizáció több szempontból is kedvez az illiberalizmusnak. Az illiberális hatalmi struktúrának rendkívül előnyös eszköz az ellenség-barát táborok kirajzolása. Ez a dichotóm világnézet segít a hatalomnak, hogy az alapvetően szerteágazó és bonyolult kérdésköröket leegyszerűsítse, könnyű választ adva az állampolgárnak. Emellett az összetartozást egyértelműen definiált táborok mentén tudja megerősíteni az illiberális állam. Közös ellenség mentén könnyebb hívószavakat találni, melyek egyesítik a tábor. Arra kell csak ügyelnie a hatalomnak, hogy a „támogató” tábor mindig a választói mozgósítási potenciál 50%+1 szavazatával rendelkezzen. Emellett fontos kiemelni, nem az Alaptörvény természete volt a fő polarizáló tényező a magyar társadalom számára. Orbán Gyurcsány politikai polarizációját kontinuitással kezelte, mely rendkívül hasznosnak bizonyult a pragmatikus politikus számára.

²² Forrás: „Magyarország Alaptörvénye” 1. o., <https://www.parlament.hu/irom39/02627/02627.pdf> (utolsó hozzáférés: 2024.10.04.)

Az utolsó kritikai pont, amelyet Halmai Gábor tanulmányából hivatkozok, a magánéletbe történő beavatkozás kérdése. Az Alaptörvény több ponton kitér a magánéletre nem semleges módon. A semlegesség helyére a kereszténység és a konzervatív életmód lép, az Alaptörvény ezáltal előírja közössége számára ezt a fajta életmódot.

Az érdekessége ennek a résznek, hogy egy 2022-es kutatás²³ szerint a megkérdezettek mindössze 16%-a válaszolta azt, hogy neki rendkívül fontos a vallás az életében. A megkérdezettek 29%-a mondta, hogy fontos számára a vallás. 34% úgy nyilatkozott, hogy nem fontos a vallás az életében, 20% pedig úgy, hogy egyáltalán nem fontos. Ezen felmérés alapján 45% nyilatkozott úgy, hogy számára fontos, 54% pedig úgy, hogy számára nem. Akkor mégis, hogyan szerepelhet ez az Alaptörvényben? Ennyire könnyen kezelné a magyar nyilvánosság az állam legfontosabb dokumentumát?

A választ ismételten a társadalom Carl Schmitt alapú felosztásában kell keresni. Az embereknek közösség és gyökér kell, a hovatartozás érzése. A liberalizmus viszont a társadalom tagjait taszítja egymástól, mivel mindenki harcol mindenkivel (Holmes, 1993).

Ezáltal nem azt kell vizsgálnunk, hogy hány ember vallásos, vagy hányan járnak templomba. A „mi” és „ők” bináris felosztás egyik alapszabálya, hogy a „mi” tábort mindig ismerjük, az „ők” tábor viszont idegen, más, mint mi. Itt az illiberális demokrácia egy nagyon fontos mozgatórugóját vizsgálhatjuk meg. Amikor a kormány keresztényként tünteti fel magát, majd az Alaptörvényben is hangot ad ennek, a társadalom nem úgy érzékeli, hogy ez egy előírás arra, miszerint a Biblia szerint kell élnie. A társadalom szemében ez annyit jelent, hogy a hatalom támogatja a keresztény kultúrát, a keresztény normákat ezáltal a keresztény magatartású embereket. Magyarországon mindenki tisztában van legalább az alapvető információkkal a kereszténységgel kapcsolatban. Azért örül ennek az individuum, azért lehet benne az Alaptörvényben, mert bár lehet önmaga nem jár templomba, nem különösebben fontos a vallás számára, de a „MI” táborba a kormány egy olyan identitást és kultúrát emelt be, melyet ő maga ismer, elfogad és szorgalmaz. Nagyon leegyszerűsítve, lehet, hogy ő maga nem keresztény, de nagyon örülne, ha a kerületében többnyire keresztények élnének. Ez a fajta kollektív, kizáró identitás alapja az illiberális demokráciának.

A Halmai tanulmányából kiemelt hibák, melyeket az illiberális demokrácia keretein belül értelmeztem egyértelműen mutatják, hogy ekkor már illiberális demokráciáról beszélhetünk

²³ Forrás: Our World in Data: „How important religion is to people in life, Hungary, 2022” (<https://ourworldindata.org/grapher/how-important-religion-is-in-your-life?tab=chart&country=~HUN>) (utolsó hozzáférés: 2024.10.05.)

Magyarországon. Orbán kihasználta azt a politikai közeget, amit Gyurcsány hagyott maga után és a parlamenti mandátumok kétharmadával az egész országot elkezdhetette szervezni úgy, ahogy akarta. Ezáltal felmerül a rule of law, azaz a jogrend/jogállam, joguralom legitimitása, ami a liberális demokrácia egyik alapértéke. Úgy nem okoz kihívást joguralmat működtetni, amennyiben kvázi a végrehajtó hatalom kétharmados törvényeket képes alkotni. Ezen kívül a kutatás szempontjából fontos támpontokat is adott az Alaptörvény vizsgálata, melyek mentén könnyebb értelmezni és jellemezni a magyar illiberalizmust.

8. A MIGRÁCIÓS VÁLSÁG

A 2015-ös migrációs válság olaj volt az illiberális tüzre. A válság jelentős kihívás elé állította az Európai Uniót. Ennek okán az Európai Bizottság kidolgozott egy kvótarendszert²⁴, amiben eldöntötte, mennyi menekültet kell egy adott tagállamnak befogadnia (Glied, 2020). A kvótarendszer tervére Magyarország a Visegrádi Csoporttal kiadott nyilatkozatban gyorsan reagált. Közleményükben²⁵ a kvótarendszert teljesen elfogadhatatlannak tartották. A helyzetet Orbán úgy kommunikálta, hogy a nyugat, pontosabban a liberalizmus kötelezné a magyar államot arra, hogy „migránsokat” fogadjon be. Ez a politikai narratíva a mai napig tart.²⁶ A Kelet-Közép-Európában jelenlévő migrációellenességnek több oka is van. Következésként beszélek azokról az okokról, amik miatt Magyarország politikája a kezdetektől fogva migráció-, ezáltal nyugatellenes volt.

8.1 A migrációellenesség okai

Az első és legfontosabb oka a magyar migrációellenességnek a nemzethaláltól való félelem. Az ország népessége 1970 óta folyamatosan csökken,²⁷ emellett a termékenységi arányszám²⁸ nem éri el a reprodukciós szintet. Ez azt jelenti, hogy Magyarország öregedő korfával rendelkezik, vagyis népessége továbbra is fogyni fog. Ezáltal Magyarországon demográfiai pánikról beszélhetünk, melyet a félelem, miszerint asszimilálódásra képtelen tömegek lepik el az országot csak fokoz.

A nemzethaláltól való félelem (Pomogáts, 2016)) kapcsán fontos megjegyezni, hogy már a kvótarendszer előtt is okozott a nyugat demográfiai aggodalmakat Magyarországnak. A rendszerváltás idején a határok megnyitásával számos tehetséges, jól képzett szakember hagyta el az országot, hogy főként nyugatra költözzön. A magyar állam számára a kivándorlás a mai napig veszélyt jelent, mivel csökkenti az ország gazdasági potenciálját.

²⁴ Forrás: „Refugee Crisis: European Commission takes decisive action”
https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_15_5596 (utolsó hozzáférés: 2024.10.05.)

²⁵ Forrás: „Joint Statement of the Heads of Government of the Visegrad Group Countries”
<https://www.visegradgroup.eu/calendar/2015/joint-statement-of-the-150904> (utolsó hozzáférés: 2024.10.05.)

²⁶ Forrás: Magyarország Kormánya: „Ha Brüsszel nem vált a migrációval kapcsolatban, megbénul az EU működése” <https://kormany.hu/hirek/ha-brusszel-nem-valt-a-migracioval-kapcsolatban-megbenul-az-eu-mukodese> (utolsó hozzáférés: 2024.10.05.)

²⁷ Forrás: Our World in Data: „Population”
<https://ourworldindata.org/grapher/population?time=1918..latest&country=~HUN> (utolsó hozzáférés: 2024.10.05.)

²⁸ Forrás: Our World in Data: „Fertility rate: children per woman” <https://ourworldindata.org/grapher/children-per-woman-un?tab=chart&country=~HUN> (utolsó hozzáférés: 2024.10.05.)

Emellett felmerül az a filozófiai kérdés, amely alapjaiban teheti ellenségesé a posztszocialista országok kormányait a liberalizmussal és a nyugattal szemben. Miért várna egy magyar, román vagy egy bolgár fiatal, hogy 20-30 éven keresztül verejtékkal építse az országát, ami lehet meg sem térül, ha már jövő héten elköltözhethet Németországba, ahol sokkal jobb feltételek alatt új életet kezdhet?

A migrációellenesség következő okai az illiberális politikából származnak. Elsősorban a nagyszámú menekültek jelenléte veszélyeztetheti az egységes nemzeti identitást, melyre az illiberalizmus alapoz. A 2006-os eseményektől kezdve a Fidesz magáévá tette a politikai stabilitás imázsát, melyet szintúgy veszélybe sodorhatna a kvótarendszer elfogadása. A politikai stabilitás az illiberális demokráciákban elengedhetetlen. Emellett olyan terhelést nyújtának a szociális hálózatnak, melyet nem engedhet meg magának egy illiberális demokrácia, különösképp a magyar nem, mert ahogy a Kádár rendszerben, a Fidesz kormányok is többnyire a folyamatos fogyasztás növelésével alapozták meg társadalmi támogatottságukat. Erre a későbbiekben részletesebben kitérek.

8.2 A kihirdetett elszakadás

A liberalizmus diszkreditálásáért a kivándorlás többet tett, mint a sokkal kisebb mértékű menekült „áradat”. A 2008-as világválság során több közép-kelet-európai hagyta el országát, mint ahány menekült érkezett Európába a 2015-ös migrációs válság idején. A nemzethaláltól félő kormány ügyes politikai kommunikációval a menekültek képében új ellenséget alkotott. Ezáltal már a többség támogatottsága mellett becsmérelhette a nyugatot (Brüsszel) és a liberalizmust (Soros). A magyar narratívában a liberalizmus az államokat lefegyverző ideológia lett (Holmes & Krasztev, 2021).

A kormányzat azt a narratívát erősítette, hogy az évtizedes brain-drain után, melyet a Nyugat hajtott végre Magyarországon, még általában alacsonyan képzett, más kultúrákból, más civilizációs háttérből érkező jövő tömegeket is be kell fogadnia. Ez volt az a pont, amikor a magyar kormány nyíltan, kimondva elhatárolta magát a liberalizmustól és egyúttal az EU döntéshozóitól. A menekültekre vonatkozó kvótarendszert hatékonyan lehetett politikai eszközként felhasználni, miszerint a magyarságot szét akarják verni külföldi, nyugati érdekek mentén. Ez erősítette a társadalomban a nyugatellenes érzelmeket, ezáltal hozzájárulva az illiberális narratíva terjedéséhez.

Korábban is tapasztalható volt Orbán illiberális attitűdje, de ez volt az a pont, amikor megengedhette magának a teljes elszakadást a liberális vonaltól. Ennek oka a már említett xenofóbia kihasználása, mellyel könnyedén hatalmas politikai támogatottságot tudott magának szerezni (Glien, 2020). A magyarok alkották a „mi” tábort, a menekültek pedig az „ők” tábort. Ettől a ponttól kezdve a magyar politikai kommunikációban a liberalizmus egyet jelentett a migrációval; egy ideológia, mely térdre kényszeríti, lefegyverzi a nemzetállamokat. A liberalizmus ekkorra már nem csak akadályokat állított a hatalomgyakorló elé; a hatalom kinevezte elsősorú ellenségévé a liberalizmust.

A liberalizmust, mint ideológiát, amely „lefegyverzi” a nemzetállamokat, úgy kezdte el ábrázolni a kormány, mint ami akadályozza a szuverén hatalomgyakorlást. Ez az ideológiai elszakadás a nyugattól nem csak a nemzeti identitás megőrzése nevében történt, hanem tudatos politikai stratégia is volt egyben. A fokozott harcikedv, melyet a kormány maga generált, lehetővé tette a hatalom nagyobb fokú centralizációját és a demokratikus intézmények gyengítését, melyet a következő részben vizsgálok. Ez a narratíva segítette a politikai polarizáció elmélyítését a „barát-ellenség” felosztáson keresztül. A liberális értékek és nyílt határok támadása sikeresen mozgósította a Fidesz támogatói bázisát, ezáltal Magyarország tovább haladt az illiberális demokrácia útján.

A konklúzió előtt elemezni fogom a Fidesz és a magyar kormány illiberális elemeit, hatalomtechnikáit. Előrevetítésként kiemelem, hogy eddig külön figyeltem rá, hogy a magyar illiberális demokráciát az előzményeivel együtt mutassam be, folytonosan.

9. ILLIBERÁLIS HATALOMGYAKORLÁS

Az utolsó előtti részben magáról a kormány illiberális hatalomgyakorlását vizsgálok. Ez jelenti a magyar illiberális demokrácia részletesebb vizsgálatát a mechanizmusain keresztül. A dolgozat eddigi része azzal foglalkozott, hogyan és miért jöhettek létre ezek a mechanizmusok.

9.1 A hatalommegosztás elve

Elsőként Montesquieu nevéhez fűződő hatalommegosztás elvét vizsgálom. A hatalommegosztás a liberális demokrácia egyik legfontosabb elve, mivel általa elkerülhető a hatalom koncentrációja. A három fő hatalmi ág a törvényhozás, igazságszolgáltatás és a végrehajtó hatalom (Montesquieu, 2000). Ahogy korábban idéztem, a modern időkben a szakértők már idesorolják a médiát is negyedik hatalmi ággént meghatározó szerepe miatt.

Magyarországon a törvényhozás feletti kontroll megszerzése lehetőséget biztosít arra, hogy a kormány befolyásolja az Alkotmánybíróság működését, mivel az intézmény tagjait az egykamarás Parlament választja meg (Bretter, 2022). Az Alkotmánybíróság feladata az alkotmányos rend biztosítása és védelme, mivel ez az az intézmény, mely felülvizsgálhatja és ellenőrizheti a kormány működését, a Parlament által meghozott döntéseket. Mindezt az említett dolgok alkotmányosságának felülvizsgálatával teszi.

Az Alaptörvény értelmezésénél már kifejtettem, hogy a kétharmados parlamenti többség miként kérdőjelezi meg a joguralom legitimitását, egyúttal magát a törvényhozói hatalmi ágot. Az Alkotmánybíróság lenne az igazságszolgáltatási hatalmi ág azon védőbástyája, mely kontroll alatt tarthatná a kétharmados többséggel rendelkező kormánypártot, a parlamenti többség akaratától függetlenül. Az Alkotmánybíróság tagjainak közvetlen politikai kinevezése viszont azt eredményezi, hogy az intézmény nem tudja megőrizni szuverenitását, mert nem képes hatékonyan alkotmányos korlátok közé szorítani a végrehajtó hatalmat. Az Alkotmánybíróság tagjait 11 főről 15 főre emelte az Orbán kormány annak érdekében, hogy Fideszhez lojális bírókkal töltsék fel az intézményt, mivel a közvetlen kinevezés erre lehetőséget nyújt (Körösenyi, 2018). Emellett annak érdekében, hogy tovább erősítsék az igazságszolgáltatási hatalom feletti kontrollt, csökkentették a bírók nyugdíjkorhatárát 70 évről 62 évre. Ez lehetőséget adott a kormánynak arra, hogy nem csak az Alkotmánybíróság, de a rendes bíróságok élére is könnyebben helyezzenek a párthoz hű embereket (Sata & Parolewski, 2020).

Orbán Viktor célja 2010-től kezdve az volt, hogy a végrehajtói hatalom alá betagozódjon a másik kettő hatalmi ág, a törvényhozói és az igazságszolgáltatási hatalom. Ennél jobban semmi

sem fejezi ki Orbán Viktor és a Fidesz illiberalizmusát. Machiavelliánus gondolkodással minden szükséges eszközt és hatalmat megragadnak annak érdekében, hogy hatalmon maradjanak.

A Fidesz számára a Parlament egyszerűen egy kormányzati eszköz, nem az egyenlő képviselő intézménye. Az, hogy ki van kormányon, fontosabb, mint a demokratikus intézmények és jogszabályok (Körösenyi & Patkós, 2015). Látható, hogy a hatalmi ágak összemosása, a fékek és ellensúlyok bonyolult rendszerének lebontása egyértelmű jelei egy sikeresen funkcionáló illiberális demokráciának.

9.2 Média, a negyedik hatalmi ág

A média negyedik hatalmi árként történő említése abból eredeztethető, hogy a XXI. században alapvető szerepet játszik a modern demokráciákban. Képes ellenőrizni az információáramlást, emellett komoly feladatot lát el a kormányok és hatalmi intézmények elszámoltathatóságának fenntartásában. Ennek okán a szabad, független média működése elengedhetetlen az állam demokratikus működéséhez.

A média kontrollja kulcsfontosságú a kormány propaganda gépezetének. Ez volt képes fenntartani azt a dichotóm világnézetet, mely minden illiberális demokrácia számára előnyös. A médián keresztül tudta Orbán kialakítani ellenségekkeit, melyek ellen folyamatosan a nép megmentője képében tudott harcolni (Sata & Parolewski, 2020).

A média feletti illiberális kontrollban fontos szerepet tölt be a Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság Médiatanácsa, ami szintúgy a 2010-es kétharmados Fidesz győzelem terméke. A Médiatanács szankcionálhatja a megjelenő médiatartalmakat, amennyiben azok nem felelnek meg bizonyos kritériumoknak. A meghatározott kritériumok viszont nem egzaktak, az intézmény politikai bekötöttsége miatt könnyen manipulálhatóak. Ezáltal az ellenzéki hangokat megütő médiatartalmak gyakran öncenzúrára kényszerülnek a pénzbüntetés és jogi következmények elkerülése érdekében (Kelemen, 2017).

Az intézmény ezáltal korlátozza a média pluralizmusát és függetlenségét, ahogy az jellemző az illiberális hatalomgyakorlásra. Az intézményben tisztségeket többnyire politikai kinevezettek birtokolnak. Ezáltal a kormány biztosíthatja, hogy a döntések a kormánypárt érdekeinek kedvezzenek, miközben akadályokat állít az ellenzéki médiumok elé.

A negyedik hatalmi ág kontrollálása kritikus az illiberális demokráciákban, mert lehetővé teszi a kormányzati hatalom stabilizálását, ellenzéki hangok elnyomását és a társadalom feletti befolyás megerősítését. A média kontrollja ezáltal lehetővé teszi az illiberális rezsimek számára, hogy gyengítsék a demokratikus intézményeket és csökkentsék a politikai versenyt.

9.3 A neopatrimonializmus

A dolgozat során említett illiberális mechanizmusok, minden történés, ami afelé sarkallta a politikai elitet, hogy külön politikát folytasson a nyugattól, illetve a magyar társadalom állapota megmagyarázta, miként alakulhatott ki az illiberális hatalmi gépezet. Ebben a részben arra az elhanyagolt tényezőre térek ki, ami olajozza a magyar illiberális gépezetet és lehetővé teszi, hogy fennmaradjon: a neopatrimonializmus.

A magyar állam intézményi struktúrája összefonódik személyes hatalmi hálózatokkal. A személyes hatalmi hálózatokat a politikusok vagy politikai szereplők állami erőforrásokból tartják fent, ezáltal növelve befolyásukat. Az intézmények ezáltal háttérbe kerülnek és a valós hatalom személyes ismertségen és lojalitáson alapul. Így kialakul egy patrónus-kliens klientúra, melyben a politikai szereplők (patrónusok) különféle jogosítványokat, előnyöket kínálnak elkötelezettjeiknek (kliensek) politikai támogatásért cserébe (Magyar, 2014).

Azt nevezzük neopatrimonializmusnak, amikor egyes politikai szereplők a feudalizmus földesuraihoz hasonló szerepet töltenek be, kialakítva egy „ellátási láncot”, melynek tagjait állami forrásokból szerzett vagyonnal kötelezi le. Az adófizetői pénzek ilyen módon történő felhasználása már önmagában illiberális.

Az illiberális állam arra használja a törvényhozói hatalmi ágat, hogy lebontsa a korábbi intézményeket és szabályozásokat, ezáltal teret adva a politikai patronázs hálózatok kiterjesztésére. Amint háttérbe szorulnak az intézmények és a patrónusok irányítják a hatáskörük alatt álló térség politikai és gazdasági rendszereit, a fékek és ellensúlyok rendszere teljesen elveszti relevanciáját. Nem számítanak politikai vagy liberális normák, jogszabályok. A patrónus szava ezeket mind fölülírja (Sata & Karolewski, 2020).

Ezáltal a neopatrimonialis rendszer azokat az intézményeket gyengíti, melyek jellemzően védik az állampolgárokat. Az állami források ilyen módon történő felhasználása önmagában korrupció, emellett lehetetlenné teszi, hogy a kormányzás transzparens legyen. Ez a hierarchiarendszer lehetővé teszi a hatalomnak, hogy parancs alapján működjön a politikai megszervezése, immáron nem kell szembenézni a liberalizmus által nyújtott akadályokkal.

A magyar illiberális állam megszervezése a patrónus-kliens klientúra megszervezésén alapszik. Ez már a rendszerváltás előtt megkezdődött a privatizációkor, amikor ismeretség és hűség alapján osztották szét az állami vagyont. A privatizációkor nagy vagyona szertevők is később patrónusokká váltak. Orbán ezt a folyamatot elsőkézből nézte végig, láthatta, mik az emberek mozgatórugói, hogyan lehet a hatalmat legeredményesebben gyakorolni. A politikai trend a rendszerváltáskor a liberalizmus volt, így Orbán pragmatikus politikus lévén liberális politikát folytatott. Amikor viszont az 1994-es országgyűlési választáson látta, hogy a liberális politika nem rezonál az emberekkel, változtatott. Orbán olyan politikát folytatott, melyet akart a magyar társadalom; az eredmények alapján legalábbis ezt látjuk. Az első Orbán-kormány alatt, mely 1998 és 2002 között volt, még nem beszélhetünk egy szándékos, nagyléptékű neopatrimonialis rendszer kiépítéséről. 2010-től kezdve viszont maga az Alaptörvény is a patrónus-kliens klientúra kiépítését szorgalmazza. Az Alkotmánybíróság tagjainak bővítése, a bírók nyugdíjkorhatárának a csökkentése, az olyan intézmények, mint a Médiatanács, melyekben csak politikai kinevezettek töltenek be tisztséget, a kormányhoz közeli médiumok, gazdasági szereplők, mint Mészáros Lőrinc, kormányközeli civil szervezetek (mint a CÖF), és a felsorolást még sokáig lehetne folytatni – mind a patronázs politika része. Ezek mind szoros, átüthetetlen személyi függéseket, kapcsolatokat eredményeznek, melyek lehetővé teszik a magyar illiberális demokrácia olajozott működését.

9.4 Kurucos virtus és demagógia

Korábban kitértem Palonen 2018-as tanulmányára, melyben kifejtette, a rendszerváltás idején a külföldi szakértők biztosan hitték, hogy a magyar civil társadalom sikeresen utat tör magának. Ennek záloga a renitens hagyományokra épülő kuruc virtus volt a szakértők szerint. Ebben a részben Orbán Viktor 2024. március 15-ei beszéde²⁹ elemzésén keresztül beszélek a magyar illiberalizmus demagógiájáról, illetve Farkas Attila Márton esszéjével³⁰ párhuzamban teszek megállapításokat. Kitérek a kurucos virtusra, miként van jelen vagy rezonál a magyar társadalommal. Meglátásom szerint, ha a magyar társadalom többsége rendelkezne kurucos jellemzőkkel, elképzelhetetlen lenne egy illiberális demokrácia sikeres felépítése.

²⁹ Forrás: „Orbán Viktor ünnepi beszéde az 1848/49-es forradalom és szabadságharc 176. évfordulóján” <https://miniszterelnok.hu/orban-viktor-unnepi-beszede-az-1848-49-es-forradalom-es-szabadsagharc-176-evfordulojan/> (utolsó hozzáférés: 2024.10.05.)

³⁰ Forrás: Farkas Attila Márton: „*Szittyá nacionalizmus vs. birodalmi progresszivismus*” <https://replika.hu/system/files/archivum/replika%2075-09%20Farkas.pdf> replika - 75 (2011/2. szám): 169–199 (utolsó hozzáférés: 2024.10.05.)

Farkas Attila Márton azt állítja, hogy a magyar politikai hagyományok szerint a magyar politikai színtér két részre osztható: vannak a birodalmi progresszivisták és a szittyá nacionalisták. Az első célja, hogy az ország a mindenkori politikai centrumhoz legyen igazítva. Ehhez eléréséhez szükséges intézményrendszereket és kulturális szokásokat importálni, majd a társadalomra oktrojálni. Fejlődés címszó alatt figyelmen kívül hagyják a lokalitást és nemzetet, akár az ország függetlenségét is feladnák, hogy a birodalomhoz tagozódjon az ország. A civilizációs vívmányok számukra mindent felülírnak. Farkas ilyennek tartott minden olyan politikai erőt, mely egy másik nemzethez, a „birodalomhoz” akart tartozni, legyen az Szovjetunió, Habsburg Birodalom vagy az Európai Unió.

A másik csoport ezzel szemben modernizációellenes és zárt nacionalista közösség. Jellemző rájuk, hogy felosztják a magyarságot „igaz” és „nem igaz” magyarokra. A nemzetre szakrálisan tekintenek, kiválasztottság és küldetés tudattal karöltve, erős idegenellenességgel. Farkas azt állítja, hogy a szittyá nacionalisták bár igaz és fontos hívószavak mentén politizálnak és politizáltak, a cél mégis az, hogy a „nemesi” réteg megtartsa hatalmát, a jobbágyság röghöz legyen kötve, a feudalizmus tovább éljen; vagyis a holdudvar érdeke szerint, saját előjogaik megtartása mentén politizálnak.

A Fidesz és Orbán Viktor politikája egyértelműen a Farkas által jellemzett szittyá nacionalizmushoz tartozik. A 2015-ös migrációs válság kapcsán megtapasztaltuk az erős idegenellenességet, a kormánypárt az ellenzéket külföldi ügynököknek, külföldi érdekek érvényesítőinek nevezi (ezáltal birodalmi progresszivistának), mely által felosztja a magyarságot „igaz” és „nem igaz” magyarokra. A külpolitikában erősen hangoztatva van a magyar nemzet kiválasztottsága, kiválósága, a rendszert pedig körülöleli a nacionalizmus. Megvan az ellenségkép, a birodalom, ami a kiváló magyarság szabadságára és életére tör: az Európai Unió, vagy ahogy a miniszterelnök hívja, Brüsszel. Ezáltal az esszére történő hivatkozás releváns és logikus.

A két csoport önmagát is egymás hibáin, hiányosságain keresztül identifikálja, ezáltal valódi, erős politikai polarizációról beszélhetünk. A továbbiakban Orbán Viktor beszédét elemzem, majd emelek be újabb gondolatokat Farkas esszéjéből.

Így kezdi beszédét Orbán: *„Átsétáltunk Pestről Budára. Az volt az első békemenetünk. Puskalövés nélkül kiszabadítottuk a politikai foglyokat.”* A miniszterelnök itt természetesen a Civil Összefogás Fórum által szervezett békemenetekkel próbál párhuzamot vonni, ezáltal az 1848-os forradalom üzenetét, politikáját teljesen kisajátítva. Mivel az 1848-as forradalom alapvetően a nemzeti kurzushoz tartozik, felszínesen, demagóg módon át tudja emelni a

kormánypárt narratívájába. Demagógiáját az adja, hogy mélyebb politikai kontextusba nem helyezi a történeteket. Mélyebb politikai kontextus lenne például az, hogy Táncsicsot többek között azért börtönözték be, mert a sajtószabadságról és a paraszti réteg tehermentesítéséről írt. Arról a sajtószabadságról, melyet ahogy a dolgozat alapján is láthatunk, az Orbán-rezsim üldöz.

Farkas azt állítja a szittyá nacionalista csoportról, hogy alapvetően hangzatos, igaz hívószavak mellett, de gyakorlatban csak a „nemesi réteg” (ma: holdudvar), vagyis saját érdeküket képviselik. Ezáltal elmondható, nincsenek univerzális értékek, mint például a sajtószabadság, csak éppen aktuális, változó érdekek vannak (ahogy láthattuk a Fidesz újrapozicionálásakor is).

„Nem elég nagy, hogy a mérete, nem elég számos, hogy a sokasága, és nem elég gazdag, hogy a pénze garantálja a megmaradását. A magyar hazát csak és kizárólag polgárai szeretete, a szívek ereje tartja fenn. Ez tesz bennünket különlegessé.” – folytatja Orbán. Itt megjelenik a kiválasztottság tudat és az erős érzelmi reakción alapuló nacionalizmus. Azt állítja, hogy míg más országok könnyedén fennmaradnak pusztán erejükből, méretükből kifolyólag, addig Magyarország kizárólag a nemzet tagjainak odaadása és szeretete miatt marad fent. Ez a retorika tökéletesen bemutatja a demagógia kulcsszerepét Orbán illiberalizmusában. Erős érzelmi kötődést alakít ki, mellyel ész érvekkel nehéz lenne vitatkozni.

„A nyugati világban ma emberek milliói gondolják azt, és élnek úgy, mint aki a semmiből jön, és a semmibe megy. Ezért nincsenek, és meggyőződésük szerint nem is kell tekintettel lenniük semmire és senkire. Háborúkat robbantanak ki, világokat rombolnak le, országhatárokat rajzolnak át, és sáska módjára legelnek le mindent.” – folytatja Orbán. Itt kirajzolódik a „birodalom” képe a nyugati világ formájában, ami a szittyá nacionalizmus, a nemzet fő ellensége. A nyugatot itt azokkal a liberális értékekkel vádolja Orbán, melyeket feljebb kifejtettem; a túlzott, mindent maga alá gyűrő individualizmus azt eredményezi, hogy a nyugati világ a „semmibe tart”. Ezáltal dicséri az – elviekben – közösségekre épülő illiberalis demokrácia intézményét. Emellett az orosz–ukrán háború kapcsán háború kirobbantásáról beszél, mivel retorikája szerint az Európai Unió és az Egyesült Államok által nyújtott pénzügyi támogatásokat úgy interpretálja, hogy a Nyugat miatt folyik a háború, nem pedig az orosz támadás miatt. Ez egyfelől a plebiszciter vezérdemokráciánál említett forradalmi politika, mely alapján Orbán új narratívát alkothat, miközben folyamatos válsághelyzetet tart fent. Másfelől ez csak azért lehetséges, azért fogadja el a társadalom széles része, mert rendelkezik a megfelelő karizmával. Ezért működőképes az illiberalis narratíva ilyen mértékű erősítése, még ha nem is fedí a valóságot.

„Európa népei ma Brüsszeltől féltik a szabadságukat. Éppúgy, mint Petőfiék idejében, olyasmit akarnak ránk kényszeríteni, amire nem áll rá a magyarok keze. Olyasmit, ami a magyar szellem számára kárhozatos, olyasmit, ami idegen a magyar élettől. Be akarnak bennünket préselni egy háborúba, migránsokat akarnak a nyakunkba sózni, és át akarják nevelni a gyerekeinket. De mi nem megyünk háborúba, nem engedjük be a migránsokat, és nem adjuk oda a gyerekeinket sem. Ez olyan egyszerű, mint az egyszeregy, és olyan világos, mint a nap, mert Magyarország szabad és szuverén ország. És az is marad.” – mondja Orbán beszéde végéhez közeledve. Itt ismételtelen megjelenik Brüsszel, mint birodalom, mint egy külső hatalom, mely Magyarország önrendelkezését és a magyar embereket veszélyezteti. A háborúba történő kényszerítés, migránsok betelepítése és a gyermekek átnevelése mind olyan politika topik, melyek egyszerre vetnek fel kulturális, biztonsági és identitásbeli aggályokat. Ezek hatásosan homogenizálják a társadalmi diskurzust, mivel az alapvető biztonság iránti igényt éri fenyegetés. Ez a már említett „mi” és „ők” dichotómiát erősíti, mely az illiberális hatalomgyakorlás egyik alapját képezi.

Az „egyszerű, mint az egyszeregy” és „olyan világos, mint a nap” kifejezések bemutatják Orbán populizmusát. Azt sugallja, hogy a politikai környezet, történések egyszerűen értelmezhetőek, ezáltal megoldásuk is egyszerű; maga a Fidesz.

A beszéd önmagában bemutatja, hogy Farkas elképzelése helytálló. A retorika változatlan, csak most nem kurucok harcolnak a Habsburg Birodalom külső elnyomása ellen, hanem „igaz” magyarok Brüsszel ellen.

A kormánypárt és Orbán retorikája gyakran hivatkozik a kurucos virtusra, hogy igazolja a szuverenitást, külső hatalommal szembeni elnyomást. A mai „kurucok” Habsburg birodalma, mint mondtam, az Európai Unió. A kuruc hagyomány központi eleme a függetlenség és nemzeti önrendelkezés. Ez a mai illiberális retorikában az EU-val szembeni harcot jelenti. A kurucok népi karakterisztikája tökéletesen illeszkedik az illiberális retorikához, mivel harcos, egyszerű, érzelmeken alapuló és erősíti a „mi” és „ők” felosztást, mely a Brüsszel elleni harcban központi szerepet játszik. A kurucok szimbolizálják a nemzeti identitást és önrendelkezést, ezért kézenfekvő hivatkozási alapot képeznek a nemzeti kurzus számára. Az illiberális retorika és magyarság központi eleme a kuruc, mint szimbólum ezért fontos erre kitérni.

Orbán Viktor gyakran hivatkozik a magyarságra, mint „kurucos nemzetre”, pozitív jelzőként emelve ki a szabadságszeretetet és az ellenállás hagyományát. Ez a narratíva azonban nem tükrözi a mai magyar társadalom valóságát. A kurucok a lokalitás és az autonómia hívei voltak, szemben a mai rendszerrel, amelyben a hatalom egyre inkább centralizálódik, ahogy látható

volt a dolgozatban. Ez a centralizáció és a belső szabadságjogok folyamatos gyengülése ellentmond a kurucok által képviselt szabadságeszményeknek. Miközben a kormány a szabadságharc retorikájával kifelé, például az Európai Unióval szemben hirdeti a szuverenitás védelmét, belül a demokratikus intézményrendszer és az állampolgári szabadságjogok fokozatos leépítése zajlik. Ez a kettősség aláássa a kurucos eszmék valódi jelentését, és inkább a politikai kommunikáció eszközeként szolgál, semmint a nemzeti identitás hiteles megjelenítéseként.

Farkas szerint a birodalmi progresszivismus és a szittya nacionalizmus szembenállása kapcsán érdekes paradoxon figyelhető meg: a társadalom leszakadó rétegei, a „kisemmizett jobbagyok”, történelmileg a birodalom természetes szövetségesei voltak. A Habsburg Birodalom reformjai, a polgárosodási törekvések, vagy az Európai Unió támogatásai és jogállami követelményei mind az egyszerű emberek érdekeit szolgálták. Ez a természetes szövetség azonban mára megváltozott. A Fidesz 2010-es hatalomra kerülése óta különösen a leszakadó térségekben és vidéki régiókban ér el kimagasló választási eredményeket. Így a társadalom alsóbb rétegei, akik korábban a „birodalmi reformok” támogatói voltak, ma egy olyan politikai rendszert támogatnak, amely alapvetően nem helyezi előtérbe az ő érdekeiket.

9.5 Az orbáni logika keretei az új világrendben

Végezetül fontos megadni azt a fogalmi keretet, ideológiai alapot, mely összetartja Orbán illiberalizmusát és örökérvényűségét próbálja legitimálni. Ennek bemutatásához először Orbán 2010-es Bálványosi Nyári Szabadegyetemen és Diáktáborban³¹ tartott beszédéből idézek, mely jól megragadja a kérdés lényegét: *„Az a gondolkodásmód Európában, hogy a piac majd önmagától el fogja hozni a jólétet meg az igazságosságot is, az állam pedig jobban teszi, ha távol tartja magát a gazdaságtól, ez a gondolkodásmód csődbe vitte a nyugati civilizációt.”*. 2010-ben, a fülkeforradalom után hangzott el ez a beszéd. Orbán kinyilvánítja, hogy a korábbi, liberális felfogás okozta a 2008-as világválságot. A liberális kormányok voltak azok, akik nem tudták megvédeni – többek között – a magyar embereket a válságtól és adósságcspadától. (Holmes & Krasztev, 2021) Az elavult európai gondolkodásmód, a feladathoz felnőni nem képes liberalizmus az, ami Orbán retorikája szerint megkívánja, hogy Magyarország saját utat keressen magának. A tapasztalat szerint az Európai Unió intézményei és struktúrája nem

³¹ Forrás: Kormányportál: „Orbán Viktor beszéde a Bálványosi Nyári Szabadegyetemen és Diáktáborban (2010. július 24.)” <https://2010-2014.kormany.hu/hu/miniszterelnokseg/miniszterelnok/beszedek-publikaciok-interjuk/orban-viktor-beszede-a-balvanyosi-nyari-szabadegyetemen-es-diaktaborban-2010-julius-24> (utolsó hozzáférés: 2024.10.05.)

kvalifikált ahhoz, hogy a történelmi kihívásokkal szembenézzen, ezért az a logikus lépés Orbán szerint, ha az állam erősebb szerepet kap, kibújjik a „láthatatlan kéz” szerepköre mögül és a gazdaság tényleges résztvevője, alakítója lesz.

A Miniszterelnökség politikai igazgatója, Orbán Balázs szerint a kulcspont, melyet meg kell értenünk, hogy a világrend folyamatos változásokon megy keresztül. A legfontosabb változás jelen pillanatban és közeljövőben az, hogy a világgazdaság központja keletre tolódik, ezáltal Kína világpolitikai jelentősége nagymértékben felértékelődik (Orbán, 2023). Ezáltal a Kelet lesz az iránytű, melyhez igazodnunk kell. A feltételezés, miszerint a kelet túlhaladja a nyugatot, már régóta a rendszer része. Orbán így fogalmazott 2017-ben: *„azt is mondhatnám egy mondatban lezárva a mai előadásomat, hogy huszonhét éve itt, Közép-Európában abban hittünk, hogy Európa a jövőnk, most azt érezzük, hogy mi vagyunk Európa jövője”*³². Ezáltal a miniszterelnök elveti azt a nyugati dogmát, miszerint a posztszocialista államok, a periféria államai nem lehetnek mások, csak a nyugat utánzói, alsóbbrendű klónok (Holmes & Krasztev, 2021).

Ha az erőközpont keletre tolódik, az egyúttal Magyarországot is közelebb sodorja az erőközponthoz, mivel ők azok, akik erre jól reagáltak, ők játsszák a közvetítő szerepét a két „civilizáció” között. A magyar illiberalizmus stratégiai és ideológiai alapja a nyugati világ alkonyának évszázados tétele, melyben úgy tűnik, Orbán Viktor odaadón hisz. Politikája alapján kimondhatjuk, meg van győződve arról, hogy példájával kiutat adhat nem csak a régiónak, hanem az egész világnak, mely a liberális demokrácia hibáiból fakadóan került nehéz helyzetbe (Tölgyessy, 2017).

A Miniszterelnökség politikai igazgatója szerint Magyarország akkor lehet versenyképes, ha közvetítői szerepet vállal a Kelet és Nyugat között (Orbán, 2023). Ezt az ország geopolitikai adottságaival magyarázza, melyek lehetővé teszik, hogy az ország egyedülálló módon kereskedelmi és logisztika csomópontként működjön kelet és nyugat között.

Ezek lennének a magyar illiberalizmus ideológiai komponensei. Az egyik fontos összetevője a Nyugattal szembeni hitelvesztés. A narratíva, miszerint a nyugati intézmények és politikai kultúra nem tud szembenézni a történelmi kihívásokkal, nem tudja megvédeni a polgárokat egy erős hívószó egy paternalista, illiberális rendszer kialakulásáért. Jogosnak tűnhet a követelés, hogy az állam erősödjön, mivel kizárólag így tudja véghezvinni azokat a feladatokat, melyekre

³² miniszterelnok.hu: „Orbán Viktor beszéde a XXVIII. Bálványosi Nyári Szabadegyetem és Diáktáborban”
<https://2015-2022.miniszterelnok.hu/orban-viktor-beszede-a-xxviii-balvanyosi-nyari-szabadegyetem-es-diaktaborban/> (utolsó hozzáférés: 2024.10.05.)

a liberális demokrácia képtelen. Ez a gondolkör legitimálja a fékek és ellensúlyok rendszerének lebontását, a hatalom centralizációját és a végrehajtó hatalom nagymértékű erősödését. Ezen komponens alapján a politikai narratíva tehát az, hogy Orbán Viktor kvázi kényszerből választotta az illiberalizmust, mint államalkotó eszmét, mivel csak így tudja kiküszöbölni a liberális demokrácia által ejtett sebeket a nemzetben.

A másik komponens pedig tisztán a pragmatikusságon alapszik. Magyarország egyértelmű érdeke adottságaiból fakadóan, hogy gazdaságilag együttműködjön a nyugattal és kelettel egyaránt. Ez az egyetlen járható út, melynek keretein belül az ország maximalizálni tudja versenyképességét. Kihasználva egyszerre a nyugati intézményrendszerhez történő tartozás előnyeit (pl. Európai Unió), miközben a keleti nyitás politikájával diverzifikálja gazdasági kapcsolatait.

10. KONKLÚZIÓ

Dolgozatomban a magyar illiberális demokráciát vizsgáltam különös hangsúlyt fektetve azokra a tényezőkre, melyek megágyaztak a rendszernek. A szakirodalom gyakran negligálja azokat a társadalmi tényezőket, melyek fontos lenyomatot hagytak a magyar néplelken. Ezáltal a dolgozatban vizsgált összes tényező szerves részét képezi a magyar illiberális demokráciának. Fontos látni az összefüggést a rendszerváltás és a jelen között, ismerni annak a magyar társadalomnak a politikai kultúráját, mely először szembetalálkozott az liberális demokráciával. Értelmeznünk kell az 1994 és 1998 közötti különbséget Orbán Viktor személyében, ahogyan az 1998 és 2010 közötti különbséget is. A 2006-os tüntetéssorozat végtelen politikai muníciót adott a Fidesznek, melyet a mai napig használni tud, ráadásul eredményesen. Minden politikai történés 2010 előtt arra predesztinálta a magyar politika folyását, hogy előbb-utóbb illiberális demokrácia legyen. A 2010-es győzelem után történő megreformálása az Alkotmánynak és a patrónus-kliens klientúra Orbán számára nem ideológiai, pusztán pragmatikai döntése volt. A 2015-ös migrációs válság politikai főnyeremény volt Orbán Viktor számára. Ekkor konkrétan belekényszerítette a nyugat Orbán Viktort az illiberális szerepbe; nyilván, Orbán ettől nem riadt vissza. Az illiberális hatalomgyakorlás a korábban tárgyalt események eredménye. Minden illiberális állam között van eltérés hatalomgyakorlás tekintetében, de ezt nem az illiberalizmus természete, hanem az adott nép adottsága, történelme okozza.

A feltett kérdéseket megvizsgáltam. A dolgozat végére látható, miből is tevődik össze a magyar illiberális demokrácia. A politikatörténeti rész bemutatása fontos volt, hogy lássuk, az

illiberalizmus Magyarországon egy politikatörténeti kontinuitás, nem pedig egy fenomén, melyet Orbán hozott létre. Fontos látni, hogy nem csak magukat az illiberális technikákat, struktúrát kell vizsgálni; azok eredetét is vizsgálni kell, hogy pontosan érthessük, kezelhessük a magyar illiberális demokráciát. A dolgozat célja ezáltal nem csak a magyar illiberális demokrácia bemutatása, hanem eredetének vizsgálata is volt egyben. Megvizsgálhatóak a társadalom illiberális jegyei már a Kádár-rendszerben is, ahogy utána is folytatólagosan. A dolgozat során a kontinuitásra figyelve mutattam be a fő eseményeket. Fő hipotézisem az volt, hogy az illiberális demokrácia elkerülhetetlen volt Magyarországon attól a pillanattól kezdve, hogy a liberális demokrácia beköszöntött. Ennek magyarázata a vizsgált politikatörténeti eseményeken keresztül látható. Ennek egyik oka a Kádár rendszer szándékos depolitizálása, amely miatt kizárólag a fogyasztás érdekelte a magyar társadalmat. A liberális jogokat, normákat és eszméket a társadalom teljes közönnyel kezelte. Mint ahogy a dolgozatomban bemutattam, a fogyasztás növekedésének elmaradásával a liberális demokrácia érdektelenné vált a társadalom nagy részének szemében. A történelmileg erősen terhelt, immár homogén magyar társadalmon nem volt nehéz keresztül vinni a xenofób retorikát, illetve a Schmitt-i „ellenség-barát” felosztást. A dolgozatom alapján látható, hogy a magyar társadalom illiberális volt már az illiberális demokrácia előtt is; csak arra várt, hogy valaki megüsse ezt a hangot. Orbánnak sikerült.

A gondolatmenetet folytatva úgy gondolom, hogy amennyiben a magyar társadalom liberális lett volna már a rendszerváltáskor, a miniszterelnökünket ugyanúgy Orbán Viktornak hívnák ma (ha ennyi kétharmada nem is lett volna, de többször kormányra jutott volna, mint liberális politikus). Erre a következtetésre Orbán pragmatizmusán keresztül jutottam. Ha 1994-ben nem az egypártrendszer egyetlen utódpartja, az MSZP nyeri meg a választást, miközben a liberális Fidesz élet-halál harcot folytat, Orbán Viktor nem távolította volna el a Fideszt liberális gyökereitől. Ennek fényében úgy látom, Orbán csak kiszolgálta a magyar társadalmat, megadta nekik azt, amit akartak; így jutott el a 2010-es kétharmadig. Onnantól kezdve az illiberális hatalomtechnikákat bevetve már gondoskodott róla, hogy minimalizálja az esélyét annak, hogy elbukja a soron következő választásokat.

Az illiberális demokrácia meglátásom szerint sosem a kívánt kormányforma. Egyfajta dolog kritizálni az ateizmust, individualizmust vagy a materializmust. Ezek a liberalizmus alapvető kritikái, melyek a közösségek szétverésén és az egyéni vagyonfelhalmozódáson alapszanak. Más dolog ennek nevében korlátozni a média pluralizmusát, kisebbségek jogát vagy a patrónus-kliens klientúrát helyezni az intézmények helyére. A szakirodalom többnyire nem, vagy hibásan

látja a kérdéskör megoldásának kulcsát. Magyarországot vizsgálva nem lehet azt mondani, hogy az illiberalizmus egy politikai jelenség, még ha más országokra ez igaz is; ezáltal a problémakör megoldását is máshogy kell kezelni. Az illiberális viselkedésminták, viszonyulások mélyen a magyar társadalom politikai kultúrájába épültek.

11. IRODALOMJEGYZÉK

Felhasznált irodalom

- Bozóki, András (2008): Consolidation or Second Revolution? The Emergence of the New Right in Hungary. *Journal of Communist Studies and Transition Politics*. Volume 24. 191-231. doi: <https://doi.org/10.1080/13523270802003046>
- Bretter, Zoltán (2022): Comparative populism: Romania and Hungary. *Eastern Journal Of European Studies* Volume 13. doi: 10.47743/ejes-2022-SI10.
- Csaba Erika (1998): Munkanélküliség Magyarországon a kilencvenes években. KSH.
- Csillag, Tamás & Szelényi, Iván (2015): Drifting from Liberal Democracy: Traditionalist/Neoconservative Ideology of Managed Illiberal Democratic Capitalism in Post-communist Europe. *Intersections. East European Journal Of Society And Politics*, 1 (1): 18-48. DOI: 10.17356/ieejsp.v1i1.28
- Dawson, James & Hanley, Seán (2016): The Fading Mirage of the “Liberal Consensus”. *Journal of Democracy*. Volume 27, Number 1. 20-34.
- de Tocqueville, Alexis (1993): Az amerikai demokrácia. Európa Könyvkiadó.
- Ekman, Joakim (2009): *International Political Science Review / Revue internationale de science politique*, Jan., 2009, Vol. 30, No. 1 (Jan., 2009), pp. 7-31 Published by: Sage Publications, Ltd. Stable URL: <https://www.jstor.org/stable/20445173>
- Enyedi, Zsolt (2014): Concept and Varieties of Illiberalism. *Politics and Governance*, Cogitatio Press, vol. 12. DOI: <https://doi.org/10.17645/pag.8521>
- Farkas Attila Márton (2011): „Szittyá nacionalizmus vs. birodalmi progresszivismus” <https://replika.hu/system/files/archivum/replika%2075-09%20Farkas.pdf> replika - 75 (2011/2. szám): 169–199
- Glied Viktor (2020): Az európai migráció két arca. Budapest, AdLibrum.
- Gönczöl, Katalin; Ormos, Mária; Tóth, Judit; Halmai, Gábor; Csepeli, György, Ferenc, Pataki; Kálmán Györgyi; Mihály, Vörösmarti; Antal, Kacziba (2007): *Vizsgálati jelentés a 2006. szeptember-októberi fővárosi demonstrációkkal, utcai rendezvényekkel és rendfenntartó intézkedésekkel kapcsolatos eseményekről*. HVG Press Kft.
- Gyarmati György (2021): *A Rákosi-korszak - Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon, 1945-1956*. Rubicon Intézet. ISBN: 9786156280039.
- Halmai, Gábor (2019): Illiberalism in East-Central Europe. EUI Working Papers. Law Department, no. 2019/5. doi: [10.13140/RG.2.2.11643.05925](https://doi.org/10.13140/RG.2.2.11643.05925)
- Harden, Blaine (1989. december 25.): *Ceausescu, wife reported executed after trial*. The Washington Post. (Utolsó hozzáférés: 2024.09.22.). <https://www.washingtonpost.com/archive/politics/1989/12/26/ceausescu-wife-reported-executed-after-trial/b9ae62da-bf1b-4630-ac66-a9e38fa9870f/>
- Holmes, Stephen (1993): *The Anatomy of Antiliberalism*. London, Cambridge, Harvard University Press. ISBN 9780674031852.
- Kant, Immanuel (1974): *A vallás a pusztá ész határain belül és más írások*. Budapest, Gondolat Könyvkiadó.
- Kauth, Jasper T. & King, Desmond (2020): Illiberalism. *European Journal of Sociology*, Volume 61, Issue 3. 365 – 405. doi: <https://doi.org/10.1017/S0003975620000181>
- Kornai János (2007): *Szocializmus, kapitalizmus, demokrácia és rendszerváltás*. Akadémia Kiadó Zrt.

- Körösi András (2017): *Weber és az Orbán-rezsim: Plebiszciter vezérdemokrácia Magyarországon*. Politikatudományi Szemle XXVI/4. 7–28. pp.
- Krasztev, Ivan & Holmes, Stephen (2021): *A fény kialszik- A liberális demokrácia válságáról*. Park Könyvkiadó. ISBN: 9789633556603
- Lendvai Paul (2011): *Az eltékozolt ország*. Noran Libro Kft. ISBN: 9789639996250.
- Lendvai Paul (2012): *Magyarok – Győzelmek és kudarcok*. Budapest, Kossuth Kiadó. ISBN: 9789630971393
- Magyar Bálint (2014): *A posztkommunista maffiaállam*. Kossuth Kiadó Zrt.
- Max Weber (1987): *Gazdaság és Társadalom*. 1. kötet. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó
- Mihályi Péter (2010): *A Magyar Privatizáció 1. és. 2. kötet*. Pannon Egyetemi Kiadó.
- Moldova György (2006): *Kádár János I-II*. Urbis Könyvkiadó. ISBN: 9639706000.
- [Montesquieu](#) (2000): *A törvények szelleméről*, Budapest, Osiris Könyvkiadó.
- Orbán Balázs (2023): *Huszárvágás - A konnektivitás magyar stratégiája*. MCC Press Kft.
- Palonen, Emilia (2018): Performing the nation: the Janus-faced populist foundations of illiberalism in Hungary. *Journal of Contemporary European Studies*. doi: 10.1080/14782804.2018.1498776.
- Pomogáts Béla (2016): A nemzethalál víziója – Egy Illyés Gyula-tanulmány előzményei és története. Partium, 25. évf. tavasz.
- Rainer M. János (2013): *A Kádár-korszak 1956-1989*. Kossuth Kiadó. ISBN: 978-963-09-5700-7.
- Rugli Tamás (2021.07.01.): *Nincs költségesebb politikai YouTube-kampány Európában a Fidesz gyurcsányozásánál*. 24.hu. <https://24.hu/belfold/2021/07/01/gyurcsany-show-youtube-koltseg> (Utolsó hozzáférés: 2024.10.01.)
- Sata, Robert & Karolewski, Ireneusz Pawel (2020): Caesarean politics in Hungary and Poland. *East European Politics*, 36:2, 206-225. doi: <https://doi.org/10.1080/21599165.2019.1703694>.
- Takis S., Pappas (2014). Populist Democracies: Post-Authoritarian Greece and Post-Communist Hungary. *Government and Opposition*, 49, 1-23. doi:10.1017/gov.2013.21
- Zakaria, Fareed (1997): The Rise of Illiberal Democracy. *Foreign Affairs*, Volume. 76, No. 6 , 22-43.

Internetes források

KSH.hu. Bruttó hazai termék (GDP) (1960-). (Utolsó hozzáférés: 2024.09.23.)
https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_hosszu/h_qpt001.html

Nemzeti Választási Iroda. (2019. május 2.). 1994. évi országgyűlési választás. (Utolsó hozzáférés: 2024.09.23.) <https://www.valasztas.hu/1830>

Nemzeti Választási Iroda. (2019. május 2.). 1994. évi országgyűlési választás. (Utolsó hozzáférés: 2024.09.23.) <https://www.valasztas.hu/1830>

GeneralForgeron. (2020. ápr. 24.). 2006 - Gyurcsány Ferenc őszödi beszéde - The Őszöd Speech by PM Ferenc Gyurcsány. YouTube. (Utolsó hozzáférés: 2024.10.01.)
https://youtu.be/Yl-qxZ-805I?si=Q6Tu-A-Dd6_Uqaoy

Parlament.hu (2011). Magyarország Alaptörvénye <https://www.parlament.hu/irom39/02627/02627.pdf>

Nemzeti Választási Iroda. (2010. április 25.) 2010. évi Országgyűlési Képviselő Választás 2. fordulója. <https://static.valasztas.hu/dyn/pv10/outroot/vdin2/hu/eredind.htm> (Utolsó hozzáférés: 2024.10.03.).

Our World in Data. *How important religion is to people in life, Hungary, 2022.*
(<https://ourworldindata.org/grapher/how-important-religion-is-in-your-life?tab=chart&country=~HUN>) (utolsó hozzáférés: 2024.10.05.)

European Commission. (2015. szeptember 9.). *Refugee Crisis: European Commission takes decisive action*
https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_15_5596 (Utolsó hozzáférés: 2024.10.05.).

Visegrad Group (2015). Joint Statement of the Heads of Government of the Visegrad Group Countries.
<https://www.visegradgroup.eu/calendar/2015/joint-statement-of-the-150904> (Utolsó hozzáférés: 2024.10.05.).

Magyarország Kormánya (2024). Ha Brüsszel nem vált a migrációval kapcsolatban, megbénul az EU működése <https://kormany.hu/hirek/ha-brusszel-nem-valt-a-migracioval-kapcsolatban-megbenul-az-eu-mukodese> (utolsó hozzáférés: 2024.10.05.)

Our World in Data: „Population”
<https://ourworldindata.org/grapher/population?time=1918..latest&country=~HUN> (utolsó hozzáférés: 2024.10.05.)

Our World in Data: „Fertility rate: children per woman” <https://ourworldindata.org/grapher/children-per-woman-un?tab=chart&country=~HUN> (Utolsó hozzáférés: 2024.10.05.)

Miniszterelnöki Kabinetiroda (2014. július 28.): „A munkaalapú állam korszaka következik.” Orbán Viktor beszéde a XXV. Bálványosi Nyári Szabadegyetem és Diáktáborban (Utoljára letöltve: 2024.09.13.) <https://2015-2019.kormany.hu/hu/a-miniszterelnok/beszedek-publikaciok-interjuk/a-munkaalapu-allam-korszaka-kovetkezik>

miniszerelnok.hu: (2017. július 18.) „*Orbán Viktor beszéde a XXVIII. Bálványosi Nyári Szabadegyetem és Diáktáborban*” <https://2015-2022.miniszerelnok.hu/orban-viktor-beszede-a-xxviii-balvanyosi-nyari-szabadegyetem-es-diaktaborban/> (utolsó hozzáférés: 2024.10.05.)

Kormányportál (2010. július 24.): „*Orbán Viktor beszéde a Bálványosi Nyári Szabadegyetemen és Diáktáborban*” <https://2010-2014.kormany.hu/hu/miniszerelnokseg/miniszerelnok/beszedek-publikaciok-interjuk/orban-viktor-beszede-a-balvanyosi-nyari-szabadegyetemen-es-diaktaborban-2010-julius-24> (utolsó hozzáférés: 2024.10.05.)

Miniszerelnöki Kabinetiroda (2024. március 15.): „*Orbán Viktor ünnepi beszéde az 1848/49-es forradalom és szabadságharc 176. évfordulóján*” <https://miniszerelnok.hu/orban-viktor-unnepi-beszede-az-1848-49-es-forradalom-es-szabadsagharc-176-evfordulojan/> (utolsó hozzáférés: 2024.10.05.)